

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

FYRTIONDE ÅRGÅNGEN

1919

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1920

C. J. L. Almquists afhandling om "Europeiska missnöjets grunder".

Bidrag till dess proveniens¹

af

Ivar Simonsson.

Almquists afhandling om det Europeiska missnöjets grunder tillhör det slags litterära arbeten, som deras författare betrakta som sina älsklingsverk, i hvilka de velat ha nedlagd kvintessensen af sina idéer och sin erfarenhet, till hvilka de oupphörligen komma tillbaka, som skapats under långa och svåra födslovåndor, men där ansatserna icke motsvaras af fullföljandet, och som, då de till sist utkomma, af publiken mottagas med likgiltighet eller kyla. Under så godt som hela Almquists skriftställarskap kan man iakttaga, hur tankarna följt honom på detta hans socialreformatoriska hufvudarbete, i hvilket han vill ange anvisningen på mänsklighetens frälsning ur den nöd, som han öfverallt tyckte sig finna hos denna. Men först 1850, året före hans rymning ur landet, fick allmänheten i Imperialoktavupplagans tredje del blifva allmänt bekant med detta hans verk. Svårigheterna ha för honom varit att bestämdt fixera sitt program, som städse befann sig i en lefvande utveckling, men hvars utgångspunkt alltjämt förblef de idéer, som han utvecklat i sin ungdomsskrift *Hvad är kärlek?* Af de tre stora ämnen, som afhandlingen skulle komma att omfatta, *Familjelif*, *Kyrka* och *Stat*,² har han dessutom endast hunnit att behandla det första, men det var också detta, som beständigt fångat hufvudparten af hans intressen.

¹ Uppsatsen har varit föremål för diskussion på Stockholms Högskolas litteraturhist. licentiatseminarium d. 29 mars 1919.

² Den makulerade upplagan 1838.

I den intelligenskonselj på tretton studenter, hvars tillkomst Almquist omtalar i inledningen till Europeiska missnöjets grunder¹ och i hvilken Herr Hugos politiska statsråd för honom uppläser de fjorton bref, "gröna manuskriptet", som utgöra själfva afhandlingen, meddelar föredraganden, att ämnet för denna "har alltifrån mina tankars början stått lefvande för min själ", och han fortsätter: "Likväl kan jag tillstå, att det i synnerhet från år 1838 arbetat hos mig djupare och verksammre än förut. Orsaken ligger däri att en brefsamling vid denna tid föll i mina händer, hvilken mer än allt annat väckte mig åt detta håll. Det tillkommer icke mig att nämna — ej heller behöfver det sägas — hvarifrån och till hvem brefven äro. De hafva tillkommit vid den tid jag nyss omtalat, och få utom mig känna till dem." Årtalet 1838 återkommer ännu en gång i afhandlingen. I en not till nionde brevet, som utgör ett försvar för "Det går an" och dess teori, förklaras brevet skrivet "långt efter föregående, emedan historiska data och tidningsartiklar vidröras, som tillhöra sednare år än 1838, då jag redan såg början af denna korrespondens".

Det är dessa författarens egna uppgifter om tiden för tillkomsten af hans afhandling, som man satt i samband med de två unika ark af en makulerad upplaga i 12:o af Europeiska missnöjets grunder, som förvaras i Kungl. bibliotekets raritetssamling och som innehålla just "början af denna korrespondens", de fem första och början af det sjätte brevet. Titelbladet, som till hälften är bortrifvet, har af sin rubrik endast kvar bokstäfverna Europeiska gr i majuskler. Uppgifterna om tryckort, tryckare och årtal tillhöra det förlorade. En blyertsanteckning af Klemming preciserar trycktiden till december 1838 och meddelar, att officinen varit det Hörbergiska boktryckeriet.

Detta att Almquist i strid med sina litterära vanor försett sitt arbete med ett tillkomstdatum, som han dessutom tycks varit mycket angelägen om att få fastslaget, har synts Fredrik Böök miss-

¹ *Imperialoktavuppl.* III, s. 6 af Törnrosens bok. De olika upplagorna citeras i det följande *Duod.-uppl.* (duodesupplagan) eller *Imp.-okt.* (Imperialoktavupplagan).

tänkt, och enligt hans mening har man däri att finna ett medvetet falsarium, ett försök från Almquists sida "att maskera ett kronologiskt sammanhang, som han fruktade skulle te sig ofördelaktigt för honom".¹ Det är Almquists ställning till Geijers affall, som härmed skulle åsyftas, och det är, menar Böök, Geijers ryktbara öfvergång till det liberala lägret, som "verkat elektriserande och lockande på honom" och gifvit honom mod att öppet ansluta sig till den radikala reformrörelsen, äfven om "Almquist länge gått omkring med kätterska funderingar, med åsikter i äktenskapsfrågan, som voro frukten af individuella erfarenheter, men som han drog sig för att ge offentlighet" (a. a. s. 223). Med dateringen till 1838 har Almquist velat häfda sitt oberoende af Geijer. Böök är t. o. m. böjd att tro, att Almquist afsiktligt rifvit bort halfva titelbladet för att kunna förfalska kronologien. Då Böök i Europeiska missnöjets grunder funnit en bitter polemik mot Geijer, och då enligt hans mening Geijer efter affallet icke riktat något angrepp mot Almquist, hvarpå detta kunde varit ett svar, förrän i Litteraturbladets decemberhäfte 1839, där Geijer skarpt gick till rätta med Almquists äktenskapsteori och ironiserade öfver Magdalenaepisoden i Jaktlottet, måste alltså dessa bägge duodesark af Europeiska missnöjets grunder tidigast härstamma från början af år 1840. Det af Böök åsyftade, mot Geijer riktade stället i Europeiska missnöjets grunder, som icke kunde ha skrifvits 1838, är följande:

Någon af de sjelfgjorda martyrerna se vi också omvända sig, sedan han länge skrikit, men till sin grämelse funnit tiden gå sin bana honom förutan. Han förargas, han springer efter, för att, om ej annat, åtminstone få åka bak på tidens vagn. Vi se honom der, föga olik en full lakej, skryta öfver egna bragder, och till och med utfara emot dem, som alltid färdats i den bana, han nu sjelf söker blifva med om. Hvarföre — skulle vi fråga denne omvända. — hvarföre vara vresig emot dem, som aldrig tillhört annat än det framåtgående, när du omsider är en efterlöpare, som kosta hvad det vill, önskar en plats, om det ock vore blott på vagnens fotsteg? Om du med smärta ser dig hafva förlorat ungdomens förtroende genom afvighet emot de ungas kraf och tidens sanna vilja, icke återfår du det genom efterapning, och allraminst genom enfaldiga orättvisor mot andra (Imp.-okt. III, s. 9).

¹ *Sammlaren*, 38 årg. s. 222.

Ytterligare har Böök trott sig finna en hänsyftning på Tegnér's 1839 publicerade dikt Georg Adlersparres skugga till svenska folket och den på grund därpå i Aftonbladet uppblossade polemiken mot Tegnér, som började den 2 april 1839, och som äfven skulle göra en datering till 1838 ohållbar.

Att det varit med särskild afsikt att betona sin fria ställning till Geijer, som Almquist så markant daterat sin afhandling till 1838 lärer väl knappast låta sig förnekas. Men har man då rättighet att betvifla hans sannfärdighet? Det blir då nödvändigt att åter upptaga till behandling Geijers och Almquists inbördes ställning¹, och ett närmare studium af dokumenten måste i själfva verket leda till en delvis annan uppfattning än den, till hvilken Böök kommit. Man har rättighet att låta äfven Almquist härvidlag blifva hörd.

Almquists förhållande till Geijer har varit af mycket stor betydelse för honom, och det är egendomligt att iakttaga, med hvilket kritiskt intresse Almquist städse följt Geijers utveckling alltifrån början af deras bekantskap. Han nämner visserligen "professor Geijer", som han sammanträffat med i början af 1820-talet, med en viss vördnad i sin tidigare korrespondens, men han har samtidigt alltid gärna anmärkningar att göra. Det personliga umgänget dem emellan har emellertid till att börja med präglats af Geijers vänskaplighet, och denne uttalade vid flera tillfällen sin beundran för Almquist. Särskildt tyckes han ha sympatiserat med det värmländska kolonisationsföretaget, som ju också var någonting i götisk stil. Men med 1830-talet började slitningar att uppstå, närmast på grund af Geijers oförblommerade kommentarer vid uppläsningarna af Almquists arbeten hos öfverstinnan Silfverstolpe, hvilka genom Lindblad tydligen omedelbart rapporterades till författaren, som i sådana stycken hade lätt att känna sig kränkt. Man kan fråga sig om icke redan den passage ur Andreas Löwenstiernas papper i *Hinden*,² som berör en kritik af en viss *von F* öfver ett drama af någon *J**, just har åsyftat Geijers uttalanden.

¹ Af Böök behandlad äfven i en uppsats i *Stockholms Dagblad* 1917 ²³/₁₂, *Geijer och Almquist*.

² *Duod.-uppl.* III, s. 160.

Kritikern anser upplösningen af dramat oförberedt och omotiveradt, men får af Löwenstierna följande afstraffning: "O du inhumana Humanitet, du charlataneri utan like, men hvars masque nu är så tunn, att ingen allmänhet mer är dupe af dig! hvem ser icke att oaktdadt allt ditt halfärda radoterie, det i sjelfva verket blott är frågan om hvem du vill gynna, eller hvem du icke vill?" Utta-landet i sin helhet verkar som riktadt med en personlig adress och återger ungefär samma kritik, som Almquist senare brukade bestå Geijer. Vid den tidpunkt, då Hinden författats (1829—30, se nedan), hade Almquist veterligen icke varit föremål för något offentligt angrepp, hvarpå detta kunde ha syftat. Men på sommaren 1829 hade Geijer diskuterat Amorina med Lindblad enligt öfverstinnan Silfverstolpes meddelanden (Memoarer IV, s. 145). Geijers uppfattning af detta anger hon icke, men det får väl antagas, att den icke har behagat honom särdeles. Samma sommar blef Geijer hos Lindblads äfven bekant med flera andra arbeten af Almquist, bl. a. Jaktslot- tet, där man ju vet, att särskildt skildringen af Furumos nedstör- tande af Magdalena i forsen misshagat honom.

Det personliga umgänget dem emellan fortsatte emellertid som förut, och först i en recension öfver Fahlcrantz', Almquists bitter fiendes, Ansgarius i Svenska Literatur-Föreningens Tidning 1836 har Geijer offentligen reagerat mot Almquists skriftställereri, i det han gör ett sidohugg åt dennes geniuppfattning, sådan denna kom- mit till uttryck i Almquists afhandling "Några drag etc." i Skandia 1833: "Vi ha två innerliga vederviljor, som i grunden röra samma sak. Det ena är att snillet skulle vara något synnerligt abraka- dabra, för allt förstånd otillgängligt; den andra, att, såvida det kunde begripas, det endast vore att anse som en excentrisk kraft, som vid vissa tillfällen gör sitt spektakel till allmän förvåning och förlustelse. En antidot mot slik svindel är att betrakta snillet bruk till husbehof; öfver hvilken proposition vi ville åtaga oss att hålla den mest uppbyggliga predikan, om tid och åhörare det medgåfve."¹

¹ Böök i *Samlaren*, a. å. s. 215. — Jfr WARBURG, *Den begynnande reaktionen mot nyromantiken* i *Samlaren*, årg. 24, och där särskildt Almquists bref till At- terbom rörande Geijers recension (a. a. s. 110 ff.), som tydligen voro ämnade att delvis förmedlas till Geijer.

Att detta ytterligare måste ha sårat Almquist är uppenbart, och ehuru man kunnat vänta ett offentligt svar från Almquists sida, har det icke lyckats Böök att finna att Almquist reagerat däremot. Att Almquist emellertid redan då hade en utpräglad vedervilja mot Geijer är emellertid säkert. I ett bref till Atterbom den 25 nov. 1834 skrifver han om Geijer:

Att såsom du skrifver man snart får läsa någonting märkvärdigt af Geijer skall bli ganska roligt. Jag känner ingen lefvande, som tagit sig för att vara illiberal på ett så naivt och colossalt sätt. Ty hans hjärta och samvete finner sig icke generadt af att obarmhertigt fördöma, klandra, eller med de mest smärtsamma utlåtanden nedsätta sådant, som han icke ens tagit så mycket notis om att han däraf läst en rad. Men därigenom får också hela hans sätt en obeskriflig och på sitt sätt rörande oskuld. Det tycks ju på honom, som han skulle frukta läsa en enda sida för att icke öfvervinnas inom sig sjelf. Derföre är han nog klok att icke »läsa», men allenast »fördöma». Jag kan knappast tänka på honom utan tårar.

Man hör af hela tonen, hur hårdt Geijers kritik i den Silfverstolpeska salongen gripit Almquist, och redan här framlyser hans uppfattning, att Geijer varit rädd att påverkas af honom, och att det är hans idéer, som en gång komma att besegra Geijer. Ett direkt angrepp mot Geijer har Almquist också planerat och delvis utfört. Utkast därtill föreligger i en otryckt afhandling, De Fundersamme, i sin första gestalt skrifven 1835—36. Till en närmare undersökning af denna, som för tillkomsten af Europeiska missnöjets grunder är af största vikt, skall jag strax återkomma. Liksom Almquist till Atterbom sagt sig icke kunna tänka på Geijer utan tårar, förklarar här hans alter ego Herr Hugo med mild ironi, att tårar alltid komma honom i ögonen, då han tänker på denne sin "gamle älskade vän". "Han älskas nu som alltid", heter det en smula försmädligt, "ty han är i sanning älskvärd". Så följer den mera direkta polemiken mot Geijer, som öfverhufvud frånkännes all litterär kritikrätt. "Men hans omdöme skattas icke i allting, och det får icke begäras, nemligen icke i romanlitteraturen, emedan han sjelf ingen roman skrifvit, och ej förstår han huru dermed hänger tillsammans; icke i dramatiken, emedan han intet dram. verk, större

eller mindre, åstadkommit, och saknar all idee i den vägen: icke heller i den episka konsten öfverhufvud, hvarmed han själf aldrig befattat sig: -- men väl i den balladiska delen af lyriken, emedan han gjort tvenne stycken: Kolargossen och Vikingen, som komma att öfverlefva honom.“ Och på ett annat ställe förklarar han med hänsyftning på Geijers nyss hållna Bibelsällskapstal och Promotionstal (1836) Geijers uppträdande “såsom försök att sedan så många år förlorats i skrik mot tiden, nu likväl få följa med i tidens släp. Få se, hur denna efterlöpnig tar sig ut.“ Hvad är detta i sammanträngd form annat än den citerade passus i Europeiska missnöjets grunder, som Böök förklarar måste vara skriven efter Geijers kritik i sin tidskrifts decemberhäfte 1839? I detta sammanhang torde böra påpekas, att Almquist tidigare än någon annan af sina samtida observerat, att Geijer stod under en utveckling mot liberalism och redan i talen från 1836 kunde läsa ut hans följande bana.

När så i början af 1838 “affallet“ inträffade, borde det tyckas, som åtminstone Almquist skulle ha betraktat det utan förvåning och hälsat det med en viss sympati. Tvärtom har han i högsta grad upprörts däraf eller rättare sagdt af den starka effekt denna en isolerad öfvergång till det radikala lägret väckt, och det har hårdt smärtat Almquist, att den roll, som han därvidlag ansåg sig ha spelat, icke kommit till synes, och att man så tycktes öfverdrifva vikten af Geijers steg, som Almquist för sin del för länge sedan ansåg sig ha tagit. Den 22 febr. 1838 visade Atterbom för öfverstinnan Silfverstolpe ett bref från Almquist, “där det stod några ord om sanning, som föreföllo orättvisa och falska“, och känslig som hon var, trodde hon dem åsyfta henne. Atterbom var emellertid i stånd att upplysa henne om, att det var Geijer, som Almquist åsyftat “med sin allusion om den falska sanningen“. Säkertligen hänger detta tal om Geijers falska sanning ihop med Almquists oförtydbara uppfattning, att det i själfva verket är han, som äntligen orsakat Geijers åsiktsändring, och att den roll, han därvidlag spelat, icke på något sätt blifvit framhållen. Då Almquist på våren 1837 under studier till sin prästexamen vistades i Upsala, hade han haft flera samtal med Geijer i politiska spörsmål, för

öfrigt i all gemytlighet. Genom Geijer hade Almquist tackat öfverstinnan Silfverstolpe för hennes "moderliga välsignelse" efter hans prästvigning. I hvilken riktning dessa samtal gått, lär man känna af ett för öfrigt ytterst märkligt bref till Janne Hazelius, som Almquist skref från Upsala den 7 maj 1837.¹ "Jag är ofta hos Geijer, som nu är sjuk. Jag har talat med honom om dessa ämnen [det stagnerade politiska lifvet i landet]. Vänlig och quasiglad i sitt yttre, är han i sitt inre rör:de dessa ämnen stum och förlorad; Han jämförde sig med Cicero, och denna jämförelse är beklaglig nog."

Detta sistnämnda syftar närmast på följande. Geijer hade, då han den 13 december 1836 offentligen nedlagt det akademiska rektoratet, hållit ett tal Om Marcus Tullius Cicero² och därunder prisat denne som en stor gestalt från den nedgående romerska frihetens tid och med förståelse talat om "männen af nedgången, af aftonen", som "bära inom sig hela rikedomerna af en till upplösning ilande värld". Denna Geijers resignation har icke tilltalat Almquist, som själf ansåg sig höra hemma bland den kategori människor, som Geijer karakteriserade som "morgonrådnadens", hvilka "bära inom sig nytändningen af kommande världsåldrar". På en lapp (meddelad af docenten Ruben G:son Berg) har han tydligen omedelbart efter talets tryckning (början af 1837) nedskrifvit följande dialog i en bokhandel:

Finns här ingen ren prosa?

Jo, här ligger en liten skrift af Cicero —

Cicero, godt, han är mig obekant.

Det är en skrift af Cicero, handlande om professor Geijer och hafvande för ändamål att visa det förträffliga i hans vacklande och öfvergifvande af egna grundsattser [o. s. v.].

Det är säkerligen samma utgångspunkt han haft för sin satir af "grundlighetens charlataneri" i Poesi och sak.³ "Det *vikande* i tidehvarvet uppför sig med grundlighetens charlataneri . . . Huf-

¹ Bref i Nordiska museet.

² *Samlade skrifter* II, s. 165. Sthlm 1850.

³ *Monografi*, s. 362.

vudsakligen hoppas det vinna stöd genom att förespegla oss sitt djup, sin vishet, sin underbyggnad, sin skola; med ett ord sin grundlighet . . . Vore det gamla rätt grundligt, så skulle det inse, förbereda, med kärlek emottaga och visa vägen för hvad som stundar. Men så långt sträcker sig dess djupsinnighet icke.“

Tydligast träder Almquists uppfattning af sin egen betydelse för Geijers affall i dagen i hans som direkt angrepp mot denne afsedda, otryckta, utomordentligt bittra uppsats Geijerska affallet eller Den nya tidens makt,¹ skrifven omedelbart sedan Litteraturbladets tredje häfte 1838 utkommit och uppläst för öfverstinnan Silfverstolpe hos Janne Hazelius i dennes hem vid Bryggargränd den 25 juni 1838.² På följande rader förklarar han där orsakerna till Geijers kris och ger sig allena äran:

Hr G. påminner sig den bekante, som ungefär för ett år sedan i ett förtroligt samtal på tu man hand tog sig friheten fråga honom hvarföre ett snille af hans rang skulle föra ett flerårigt kif emot den »nya tiden» och dess »män»; hvarpå Hr. G. snart bekände sig i grunden vara lika så öfvertygad, som någon, om »rutenheten af . . . , och murkenheten af . . . och eländet af . . . (allt gamla saker)», men derjemte tillstod äventyrligheten af att sälla sig till massornas front; hvarpå den bekante underställde honom, huruvida det passade en man med sådan öfvertygelse att fortfara på det han sjelf kallade det förruttnades sida, eller att häckla dem, som älskade det nya och hoppgifvande i tidehvarvet. Hr. G. mins, huru varmt och vänligt samtalsämnenä slötos. Står det omsider skedda affallet i mer eller mindre sammanhang härmed (troligen har det flera år arbetat i Hr. G:s inre, fast tillfälligheten bragt det till utbrott), så kunna vi naturligtvis ej annat än lyckönska Hr. G. och glädja oss öfver det bättres seger.

I försmädligt nedlåtande ton ger han Geijer goda råd, huru han skall bete sig på den bana, han nu begifvit sig in på, och där Almquist länge varit hemmastadd, och uppfordrar honom framförallt till ärlighet och afhållsamhet från "litterärt charlataneri" (detta Almquistiska älsklingsuttryck). Geijers affall vore ett bevis

¹ Nordiska museets samling.

² Helt naturligt måste det vara denna uppsats, och icke, som Böök sätter ifråga, Svenska Fattigdomens Betydelse (Stockholms Dagblad ^{23/12} 1917), som var Almquists »svar på Geijers Litteraturblad».

“på den nya tidens makt och omöjligheten för hvarje högre och klarare natur att i längden uthärda med ett motstånd, som i motståndarens egna samvete har den starkaste vedersakare“. Det är betecknande, att denna kritik i öfverstinnan Silfverstolpes krets vann ett visst gillande. Hon karakteriserade den med orden “sant i mycket — men bitter“,¹ och man har onekligen här ett tyst medgifvande för hennes uppfattning, att Almquist verkligen spelat den roll, han själf påstått. Hon annoterar äfven utan gensaga Hazelius’ åsikt, att Geijer själf skulle ha nytta af att läsa den, och det är väl knappast troligt, att han länge sväfvat i okunnighet om dess existens och innehåll. Det mesta af utfallen i denna uppsats återfinnes i den af Böök citerade Aftonbladsartikeln den 12 juli 1839. I ett bref till Lénström den 18 jan. 1839 upprepar Almquist ännu sin mening, att det varit han, som föranledt Geijers affall närmast genom de samtal, som han haft med denne tre fjärdedels år före detta “om att icke misskänna tiden och icke lämna den i händerna på dåligt folk“.²

Att Almquist sålunda åtskilligt tidigare än hvad Böök antagit, kunnat i tryck fästa en uppfattning om Geijer, som han, visserligen icke offentligt, redan på så många håll låtit framlysa, torde häraf med full klarhet framgå. Äfven utfallet i Europeiska missnöjets grunder blef ju icke offentligen känt förrän långt senare, och en möjlighet, ehuru föga sannolik, finns ju för den tanken, att diskretion mot Geijer varit en af anledningarna till att han makulerade upplagan 1838. Nu återstå i Bööks argumentering citaten, som angå hänsyftningarna på Tegnér. För bevisningen ha de en underordnad och mera supplerande betydelse. “Hur många stämmor, hvilkas ljud förut varit vackra och älskvärda, då de hördes i harmoni med menskligheten, hafva icke af en obegriplig föräran hänförts till att ropa sig hesa och skråliga, för att bevisa oriktigheten af att menskligheten i stort vill nu, hvad den alltid velat, nämligen förbättras? Hvarför förhesa sig dessa stämmor?“³, en passus, som Böök anser vara en

¹ Cit. ur Malla Silfverstolpes memoarer, där ej annorlunda uppgifves, efter originalhandskriften.

² Bref i Kungl. biblioteket.

³ *Imp.-okt.* III, s. 9.

hänsyftning på Tegnér's angrepp mot den liberala pressen i poemet Georg Adlersparres skugga till Svenska folket, publicerad 1839. Och ett tydligt eko af Aftonbladspolemiken mot Tegnér's poem, som begynte den 3 april 1839, finner han i Almquists strax efter uttalade mening, att "det gränsar till det ofattliga att snillen kunna vara dumma". Troligen afse väl dessa citat äfven närmast Geijer. När Almquist uttalade sig om Tegnér, skedde detta på ett helt annat sätt. I De Fundersamme förklarar han anledningen till att Tegnér skulle ha upphört att dikta vara den "att hans skrifsätt till sin natur vore så maniererad, att det endast bure sig i några få stycken, som han hittills skrivit, men att det skulle förfalla till vidrighet, om han vore oklok nog att producera mera. När han en gång dör, hade han således fördelen af att alla ropa: 'hvilken skada att en sådan man endast lemnat så litet efter sig!' m. m." Och detta Almquists försök att bagatellisera Tegnér's betydelse, som är genomgående hos honom, när han någon gång uttalar sig om denne, återfinner man i samma afhandling i svaret på den där framkastade frågan om hvad den allmänna uppfattningen vore om Tegnér: "Är icke det besynnerligt, om honom säger man ingenting".¹ Det förefaller mig för öfrigt ingalunda som en omöjlighet, att Almquist formulerat sin sats om otroligheten att snillen kunna vara dumma som en travestering af den Kellgrenska tesen, att man icke äger snille för det man är galen, något som Almquists vedersakare ideligen funno lämpligt att påminna honom om, och bland dem Geijer.

Man har emellertid ett positivt bevis för att de bägge duodesarken till Europeiska missnöjets grunder härstamma från år 1838, som styrker Almquists påstående, att han då arbetat med detta ämne djupare och verksammare än förut. I ett bref till Janne Hazelius, som måste vara skrivet i december 1838,² skickar han de

¹ Samma ord komma igen i de af AHNELT (*C. J. L. Almquist*, s. 179) återgifna uttalandena från 1840-talet om författarna i landet, ett exempel till de många, hur Almquist hushållade med sina kvickheter.

² Brevet (i Nordiska museet) är odateradt. Tidpunkten framgår af att A. förklarar det skrivet i brådskan vid skolafslutningen, och att han ansåge att allmänheten först borde »genom annat behöfva beredas, innan detta utkom-

bägge första arken af "ett arbete, som till innehållet omfattar, hvad jag visst öfver 30 år genomtänkt — och det vore lappri — men genomlefvat och sett hos tusentals personer, som jag känt". Redan af ordalagen inses, att det måste vara fråga om Europeiska missnöjets grunder, det verk, som sysselsatt Herr Hugos unga politiska statsråd alltifrån hans tankars början. Almquist meddelar, att han nu för en tid afbrutit tryckningen, emedan han trodde, att allmänheten genom andra arbeten borde först beredas, innan den vore färdig att smälta detta koncentrat af hans idéer. Själf fann Almquist vissa uttalanden i arken för skarpa, men försvarade detta med att för allmänhetens smak vore "salt nödvändigt". Som den lämpliga öfvergången har han därvidlag främst afsett "Det går an". Då Hazelius, när han mottog detta bref, befann sig i Uppsala, ber Almquist honom, att han skall visa de bägge arken för Atterbom, om hvars omdöme han är angelägen. Almquist förklarar sig icke själf vilja sätta sig i direkt förbindelse med Atterbom, emedan denne icke besvarat hans bref från förra årets början, antagligen det af öfverstinnan Silfverstolpe åsyftade med de dunkla uttrycken om den falska sanningen. "Skulle du träffa Atterbom i en idyllisk, mild stund, då han icke genom disputer blifvit satt en garde och gör sig själf oåtkomlig, så meddela honom dessa bref." Det ger ett uttryck för Almquists alltjämt trofasta och vänskapsfulla sinne mot Atterbom, ty inom sig kände han nog, att det var här fråga om saker, där Atterboms råd vore skäligen värdelösa. Om Atterbom som kännare af den nya tiden saknade han icke utan grund någon djupare uppskattning. "Om världens och menniskiornas stora behof har han icke någon annan aning än att han läst derom utan att själf erfara", hade han skrifvit om denne den 7 maj 1837 till Janne Hazelius.

De bägge arken kommo också inför Atterboms ögon och, som

mer» och sålunda skrifvet innan 'Det går an', som var afsedd att vara denna förberedelse, publicerats, samt framför allt att han på våren 1839 råkade i brefpolemik med Atterbom om de två tryckta ark, som medföljde detta bref för att visas för Atterbom (se sid. 48). — Jag står i tacksamhetsskuld till fil. kand. fru Signe Lindberg, som fäst min uppmärksamhet på detta bref och äfven gifvit mig andra hänvisningar.

var att vänta, funno de icke i denne någon förstående granskare. Almquists nyss påbörjade journalistik i Aftonbladet hade äfven djupt upprört Atterbom, som känt sig ytterst kränkt af hans utfall mot de upsaliensiska professorerna, hvilka af Almquist karakteriserats som "en samling nattmössor, åt hvilka den i raskt mouvement framåt-störtande skaran af 'friska viljor' saklöst kan vända ryggen" enligt Atterboms eget referat i ett bref till Lindblad d. 17 mars 1839, och med smärtfylld förvåning hade han iakttagit Almquists förbindelse med Aftonbladet: "Han täckes nedstiga i denna stinkande kloak och hjälpa till att omröra där??".¹ Atterbom fick också ett tillfälle att samtidigt offentligt uttala sin mening om den samhällsomstörtande radikalismen, och han kom därvid, om också ganska förtäckt, att vända sig mot Almquist. Atterbom hade mottagit inbjudan att tala på Bibelsällskapets högtidsdag den 27 mars 1839, och liksom tidigare för Geijer öppnade sig här för honom en möjlighet att få uttala sig i dagens frågor, ehuru han, som han förklarade för Lindblad, "med motvilja" for till Stockholm, radikalismens högberg. Talet blef formadt som ett försvar för samhället i dess nuvarande skick, för äktenskapet och familjelifvet. Enligt Almquists påstående i ett bref till Atterbom (1839 ^{7/a}) skulle emellertid det muntliga föredraget icke varit identiskt med det samma år i Bibelsällskapets handlingar tryckta. Med skärpa betonar Atterbom, att endast i individernas egen förädling har man att söka bot för samhället, om detta nu vore sjukt, och framgången för dessa ligger i "sträfvan att göra allvar af friheten". I äktenskapskärleken, föräldrakärleken och fosterlandskärleken ser han de mänskliga uttrycken af den högsta kärleken, som är mäktig att allt fördraga och allt lida.

För hvar och en nationalkrets af samverkande menniskolif gäller, i fullaste mått, den i det »nya förbundets» urkunder gifna uppmaningen och hotelsen: så talar och så görer, som de der skola genom frihetens lag dömde varda. Domen går allaredan genom tiderna; framför den brusar, liksom ett dån af stora, stormuppfyllda vatten, ett svallgny af jäsande meningar, af rop i alla tungomål från hvarandra korsande fordringar, trotsiga anspråk,

¹ *Bref till A. F. Lindblad*, Stockholm 1913, s. 110.

öfvermåttade och likväl hungrande lustar, hämska skadefröjder, förtviflade grämelser . . . Det är ej mindre af nöden för hvarje folk än för hvarje enskild, att vända sig till honom, som har nycklarna till helvetet och döden, för att bedja om förskoning från att likna dem, om hvilka skrifvet är: Gud hafver gifvit dem en förbittrad anda; ögon, att de icke se skola, och öron, att de icke höra skola. Besinna vi derunder allt, hvad vår frid tillhör; utgår så väl hvarje offentligt, som husligt bemödande till menskliga lynnens, seders, inrättnings förbättring, från bönen att blifva helga manna medborgare och Guds husfolk; beqvämer sig fördenskull en hvar, som vill befrämja förbättringar, till den viktiga början, att inom sig sjelf låta Gud skapa ett rent hjerta och en ny viss ande; då skall visserligen äfven för det samhälle, hvars medlemmar vi närmast äro, en tid komma, när med skäl kan sägas: icke blott att det gamla är förgånget, utan ock att all ting äro ny vorde.¹

I dessa deklamationer tyckte sig Almquist kunna läsa ut en vederläggning af de idéer, han framlagt i de båda arken af Europeiska missnöjets grunder, som Hazelius hade visat Atterbom, och som vanligt då Almquist råkat ut för kritik, ville han anse sig ha blifvit missförstådd och skyndade sig att för Atterbom afge en förklaring. "Det är annars så lätt att missförstå hvarandra", skrifver Almquist till Atterbom i ett bref af den 7 maj 1839, sedan han först trott sig ha inhöstat Atterboms medgifvande för sin åsikt, att människorna ha rätt att äfven sträfva efter jordiskt välbefinnande och icke, med ett tagnerskt uttryck, som "andliga paradisdäglar" uteslutande nära sig af religion och poesi. Nu hade emellertid Atterbom åter missförstått honom. "Så har t. ex. du, älskade broder, i ditt tryckta Bibelsällskapstal infört någonting (som icke fanns i det skrifna vid tillfället upplästa) rörande det europeiska missnöjet, hvilket Hazelius meddelade dig och hvaraf jag ser, hur innerligt du missförstått mig." Det hade visst icke varit Almquists mening, att det icke vore människans plikt att bättra sig själf och sin egen vandel, "så mycket som henne ankommer". Men de offentliga institutionerna fördärfva henne, om de äro falska, liksom de tvärtom förädla och förbättra henne, om de äro goda. Om det icke framförallt gällde att reformera institutionerna, så borde ju Kristus och

¹ *Tal hållet vid Svenska Bibel-Sällskapets Allmänna Sammankomst den 27 mars 1839. Af P. D. A. ATTERBOM. Sthlm 1839.*

apostlarna ha låtit den mosaiska lagen med dess tusentals stadgar stå orubbad kvar och nöjt sig med att arbeta på de enskilda individernas förädling, liksom senare Luther skulle ha gjort en onödig gärning genom att uppträda mot aflatskrämeriet, den hemliga öronbikten m. m. Men den fördärflika institutionen verkar alltid demoraliserande på människan, och *den* är det, som man främst måste vända sig emot. Detta skall icke för den enskilde skymma hans egna fel, utan tvärtom hjälpa honom att upptäcka dem.

Denna kommentar till framställningen i Europeiska missnöjets grunder, som Almquist presterade inför Atterbom, ger som ofta, när det gällde för Almquist att försvara sig, uttryck åt en högst modererad uppfattning. De skarpa orden i texten, äfven om man vill förklara dem tillsatta som det "salt", utan hvilket anrättningen enligt Almquists mening icke vore smaklig för allmänheten, ge dock uttryck för en medvetet ensidig uppfattning, mot hvilken Atterbom i sitt Bibelsällskapstal reagerade genom att i sin tur slå öfver till en rakt motsatt åskådning, att hos individerna själfva ligger orsaken till samhällets sjukdom, om nu denna vore så omfattande. Man jämföre de af honom närmast åsyftade orden i Europeiska missnöjets grunder:¹

Personerna, de enskilde här och der, hafva visserligen fel, de må ej förtigas. Men deras skuld är såsom en droppe i hafvet, emot de massor af förderf, ömklighet och elände, som en enda menniskovidrig samhällsmaxim eller stadgad paragraf utbreder åt alla håll: och det af det enkla skäl, att maximen lever genom sekler, men individen dör innan kort. Det onda och besatta, som en stadga medför, går fram i samhället som en regel, men den enskildes afsikter erkännas för blott undantag. En sak, som hålles för regel, följer man ju? Undantagen däremot icke, Hvilken större verkan har då icke det förre. Statens brott äro således ojämförligt viktigare att utspana, efterhålla och rätta, än den Enskildes. Inga nedrigheter kunna gå djupare än Lagarnas egna etc.

Närmast har nu blifvit ådagalagdt, att det var år 1838, som Almquist började trycka sin strax därefter af honom själfmant maktulerade upplaga af Europeiska missnöjets grunder, och därmed är ju också bekräftad sanningsenligheten i hans påstående i imperial-

¹ Cit. efter 1838 års uppl.

oktaven 1850, att 1838 varit det år, då han med särskild styrka började arbeta på detta ämne. Härefter är det nu en uppgift att styrka hans påstående, att detta "alltifrån hans tankars början stått lefvande för hans själ" eller, som han formulerade det i det nyss citerade brevet till Janne Hazelius, i öfver 30 år genomtänkt och genomlefvat dessa brefs innehåll. Att han icke förrän nu hade talat med sin förtrogne vän därom, berodde, förklarar han i samma bref, på hans motvilja att yppa sina projekt, innan de voro utförda. De många i Almquists efterlämnade manuskript bevarade utkast och fragment till det arbete, som till sist skulle resultera i Europeiska missnöjets grunder och som härstamma från vidt skilda tider, skola äfven här bekräfta Almquists uppgifter. Bööks uppfattning, att man i de åsyftade partierna af de båda arken ingalunda skall finna en skarf eller en fog och att allt "förefaller att vara ur samma inspiration".¹ måste sålunda äfven bestridas. I själfva verket är Europeiska missnöjets grunder att betrakta som enda hopfogning af vid olika tillfällen af Almquist nedkastade anteckningar, och den yttre behandlingen af stoffet har en lång utveckling af metamorfoser.

På åtskilliga ställen ha redan citerats utdrag ur Almquists otryckta afhandling *De Fundersamme*, ett verk, som i sig äfven innesluter fröet till Herr Hugos akademi och de ur denna utgångna skrifterna. På detta har Almquist arbetat under åren 1835 - 37,² och dess undertitel "En blick på Sveriges sednaste Litteratur" ger oss en föreställning om sin författares afsikt med detsamma. Det har otvifvelaktigt varit Almquist mening att hålla en uppgörelse med sin samtid och klarlägga sin egen ställning i förhållande till denna. Han har i hemlighet arbetat på att slå ett slag för sin person och den nya riktning, åt hvilken han hängifvit sig, han har förberedt sig på en uppgift att framträda som banérförare för den nya tiden, och detta arbete fyller honom åren före 1838, då han plötsligt blir

¹ *Samlaren*, årg. 38, s. 222.

² I dess första version uppges *Argus* som alltjämt utkommande. Denna upphörde på sommaren 1836. STURZENBECKERS *Arlekin* förklaras nyss ha upphört (detta skedde hösten 1834). På *De Fundersamme* har han äfven arbetat samtidigt med *Colombine*. I senare tillägg uppges Geijers båda tal från år 1836 som nyss utkomna. Äfven andra dateringsmöjligheter finnas.

förekommen af Geijer. Detta förklarar afbrottet i hans tryckta produktion åren närmast efter 1835. Som vanligt med Almquists skrifter är De Fundersamme försedd med motto, t. o. m. två stycken (Den äldsta versionen från 1835). Det ena är en travestering af Mignons Italiasång, och ger uttryck åt den stämning af olust öfver förhållandena i landet, som redan nu, flera år före de yttre motgångarna vid 1830-talets slut, behärskade Almquist:

Och känner du det sköna ridderliga sälla land
 Der dumhet, fattigdom och afund ge hvarandra hand.
 Kennst du das Land, wo die Kartoffeln glühen,
 Kennst du das Land.

Det andra, egentliga mottot lyder: "Låtom oss doppa en biscuit", samma uppmaning, som i något utvidgad form inledde Återkomsten (Duod.-uppl. VIII), där Herr Hugo hälsar Richard Furumo välkommen efter hans långa bortovaro. Äfven i öfrigt påminnes man af anslaget i Återkomsten, som Almquist delvis lånat härifrån. Här är det emellertid icke Richard, som hälsas välkommen, utan herr Algernon Edeman, de Löwenstiernska sönerns forne informator. Herr Edeman, som från början införts i Jaktslottskretsen för en särskild uppgift, kom likväl aldrig att där spela någon väsentlig roll. Han var ämnad att representera den lärde, men för en sådan fann Almquist aldrig någon vidlyftigare användning. I Jaktslottet (Duod.-uppl. I, s. 101) presenteras han af Herr Hugo. Han har fritt vivre hos hofmarskalken i väntan på ett pastorat, han är en "ganska studerad, skarpsinnig och äfven hygglig man". Till Herr Hugos ledsnad är han emellertid fåordig och jämförelsevis trög som berättare, "han hör hellre än han talar, hvilket kan vara klokt af honom, men är ej så roligt för oss". I enlighet med denna karakteristik får Herr Hugo också formligen dra ur honom nyheterna, som han införskaffat vid sitt nyss aflagda besök i Stockholm, Uppsala och Lund, men så småningom blir han varm och ifrig för sitt ämne. Denna äldsta form af De Fundersamme utgör sålunda en dialog mellan dessa båda om de litterära fenomenen i landet, framför allt tidningslitteraturen. Denna stomme har det

tidigt varit Almquists afsikt att utvidga, och De Fundersamme blir endast ett kapitel i ett vidlyftigare verk, som tyckes ha varit afsedt att behandla hela det offentliga lifvet, och som Almquist måhända redan i denna form tänkt benämna Europeiska missnöjets grunder. Det sku le liksom den slutliga afhandlingen ha affattats i brefform. En student, som gästar Jakt-slottet, skrifver till sin vän om hvad han under sitt besök där fått erfara, och gör äfven själfständiga uttalanden i dagens frågor. Det af dessa bref, som finnes bevaradt (och kanske det, jämte det följande, enda, som skrefs) är betecknad som det i ordningen femte. Därjämte finnes äfven början af det sjätte.¹ Det femte motsvarar till sitt innehåll och till en början äfven ordagrant fullkomligt brefvet med samma ordningsföljd i Europeiska missnöjets grunder, som utvecklar skillnaden mellan folk och pöbel, liksom det sjätte brefvet motsvaras af det följande, äfven om åtskilliga meningar ha öfverförts till andra bref i Europeiska missnöjets grunder. I den utvidgade versionen af De Fundersamme tillkomma endast personliga iakttagelser om lifvet på Jakt-slottet, och där inryckes den förut omtalade stommen till De Fundersamme, samtalen mellan hofmarskalken och informatorn. Från sedt bortjusteringar af alla direkt aktuella anspelningar är innehållet i denna dialog fullkomligt, ofta med samma ord, återgifvet i Europeiska missnöjets grunder, hufvudsakligen i femte brefvet.

De fundersamme äro sålunda författarna i landet, och på Herr Hugos fråga, hvad ämnet kan vara för deras klädsamma funder-samhet, får han svaret: "Ja, det är just det, de mest fundera öfver". Det är den ovissa och osjälfständiga stämningen i de upsaliensiska kretsarna, som Almquist närmast ironiserar öfver, och liknande uttalanden återfinner man dessa år i hans bref. När han trängde in i deras i hans tycke trånga och kammarlärda krets, och genljuden af deras små tvistigheter slog emot honom, kände han sig själf som en fläkt från människornas lefvande lif, och den tomhet och obelåtenhet, som han öfverallt stötte emot i Uppsala — bland lärare såväl som bland studenter — kom honom att tänka på, att han här kunde ha en uppgift att fylla. "Lifvet i Sverige är så försynt,

¹ Tillägget dateras genom hänsyftningar på Geijers båda tal 1836

det suckar, vissnar och slutar med nullitet (ett slags själfmord). Så förestår väl Sverige nu ingen explosion — men ett allt vidrigare stagnerande, en föruttnelse. Och när ingenting lefver, hvem skall då hålla sig uppe? — Slutet af allt hvad jag finner är, att hvart jag vänder mig, träffas människor, goda nog, men af småaktigheter skilda åt, och alla hvar för sig inslumrade — ja, inslumrade ända till försöfning“, skrifer han den 7 maj 1837 till Janne Hazelius i det bref, som nyss citerats för ett uttalande om Geijer. I ett bref till Lindblad från Lund den 15 nov. 1838¹ förklarar han med mera personlig adress denna fundersamhet: “Hvad Upsala beträffar, så har jag alltid vetat, att de stridande der skulle sluta med att äta upp hvarann, hvilket också säkert är det enklaste och för allmänheten beqvämaste. Det måste gå så, ty Geijer, Palmblad, Hwasser, Fahlcrantz etc. etc. hafva tre hufvudgenskaper 1:o vet ingen af dem hvad han sjelf vill; 2:o vet ingen af dem hvad någon hans antagonist vill; 3:o vet ingen af dem, hur det förhåller sig med ämnet, hvarom han skrifer.“

Det var i sådana stunder af beklämning, som hans reaktion mot yttervärldens småsinne kunde locka fram den revolutionära anden inom honom, och han kunde då åter tänka stolta och djärfva ord om sin egen betydelse och om en mission, som han hade att utföra. Någon måste komma och gripa in att väcka de slumrande andarna i landet. “Incitament behöfs“, skrifer han i det nyss citerade brevet till Janne Hazelius, och från ingen annan än honom själf är det, som detta incitament skall utgå.

Jag ser tydligt, att detta måste vara den mig af Gud gifna role; ty ehuru jag af skonsamhet emot andra och emot mig sjelf nästan alltid går åstad med den afsigt att vara helt försigtig, hvarföre jag också söker vara sluten och ej lägga mig uti samtal eller händelser, så görs detta, hvart jag kommer, snart om intet, och af mitt minsta ord, min minsta handling väckes antingen förargelse eller förtjusning. Men så har mitt öde alltigenom varit — allt ifrån min spädaste barndom har jag, oagtadt begär till renhet och ömhet, varit en retelse för alla omkring mig. Besynnerliga skickelse! — — Äfven när jag tiger, inciterar det. Ja, en af mina vänner (fru S-pe) har sagt mig, att när jag är tyst, retar jag folk som värst. Skulle

¹ *Bref till A. F. Lindblad*, Sthlm 1913, s. 81.

detta först hafva begynt, sedan jag började skrifva och trycka, så kunde jag tro orsaken ligga häruti. Men det förskrifver sig så långt tillbaka, att jag mins icke början. Mina första lekkamrater liksom min mor älskade mig med hänryckning: men sedan har jag varit många till stor förargelse ömsom, och ömsom ett mål för intresse och ömhet. Hvaraf kan det komma? Yttrar jag mig då så excentriskt? Bär jag mig så häftigt åt? Jag just hatar ytterligheter och söker det goda, rätta, sanna, sköna, som ofta befinner sig i ännenas midt. Jag vet nog, att jag begått flera öfverdrifter i äldre konstförsök; men ett begär efter sjelfva det humana, det billiga, det själsvackra har likväl alltid ledt mig, och, som jag tycker, fått alltmer insteg i det jag sedan skrifvit — men ändock retar det. — — — Just i dag föll mig in, då jag betraktade den allmänna förstämningen och inslumringen, att det kanhända just så skall vara, att jag är ämnad till Incitament för alla jag råkar! — att det just tillhör mig, att vara en förargelsklippa, en väckare, en figur för stort missnöje, eller för stor glädje — hvilketdera som för tillfället händer.

I De Fundersamme utvecklar Herr Edeman nu för hofmarskalcken förklaringen till all denna tveksamhet och stagnation, i hvilken det måste röras upp. Felet ligger i att litteratörerna vändt sig bort från folket, som de icke känna eller förstå, utan mot hvilket de i stället grimasera i sällskap med sina gynnare, herrskapsfolket. De äro främlingar i tiden och vilja på enskilda af hvarandra kasta skulden för tidens olyckor, "förebrå hvarandra, rycka masken af hvarandra", alldeles så, som Almquist funnit, att lifvet i Uppsala utvecklat sig. Djupare sedt ligger felet i den snabbt fortskridande klyfningen af mänskligheten i folk och — pöbel, den bekanta lära, som Almquist med anspråk på allmängiltighet utvecklar i de femte och sjätte brefven af Europeiska missnöjets grunder, men som här af Herr Edeman med så godt som samma ord framställes med utgångspunkt från Uppsala. Han berättar sålunda för Herr Hugo:

Tidelhvarfvet, menniskan tar öfverallt igen sina stora rättigheter, och litteratören sjunker ifrån all annan höghet, än den han kan hafva såsom en man i mänsklighetens leder. Han har länge nog gjort till sitt yrke att tala illa om »folket», han har snarsagdt skämts för att vara folk. Nu är det folket, som då det märker, att dess litteratörer går en annan gata än det sjelf, förkastar dem i sin ordning och sätter mänsklighetens sak i litteraturens ställe. Öfverallt är det fråga om verklighet, sanning, hjerta, rent

sinne för natur och för hvad som egentligen rör oss. Det går en åska genom tidehvarvet och alla bokstäfverna i alfabetet draga sig bestörta undan. De påminna sig med fasa, att det finns en ande, som kan döda dem.¹

I synnerhet i de båda sista, profetiskt hotfulla meningarna finner man ett genljud från Lamennais, hvilkens inflytande på Almquist ofta påpekats. Det är hans i ett gammalttestamentligt lidelsefullt språk affattade bekännelseskrift *Paroles d'un croyant*, som år 1834 öfversatts till svenska,² som särskildt starkt påverkat Almquist, och därifrån har han kunnat hämta stöd för sin lära om det humana hos människan, om folket och pöbeln, med hvilken Herr Edeman med en för denne ovanlig pratsamhet fortsätter sin redogörelse inför hofmarskalken. Folket är "alla menniskor, som göra sig en glädje af att i främsta rummet bekänna sig vara *menniskor*, men i andra rummet hvad annat serskildt de i verlden kunna vara. Sådana äro folk. De hafva alla det stora sambandet, att i främsta rummet känna sig vara hvarandras likar såsom menniskor, ehuru de sedan kunna hafva alla möjliga personliga olikheter, efter yrken och skickligheter, men hvilket allt blott kommer i betraktande såsom ett mindre. Man kan således vara folk äfven i de s. k. högsta samhällsklasser, ehuru det genom en narraktig uppfostran (hvertill en narraktig litteratur ej gjort sitt minsta) blifvit vida svårare att nöja sig med den ädla, fast simpla bekännelsen i själ och hjerta, att man egentligen och framför allt är menniska, den ringastes like så till vida. Renast och talrikast finner man folket i de lägsta klasserna, emedan uppfostran och lefnadssätt här icke så mycket hindrar det stora erkännandet." Pöbel är motsatsen härtill, de "som i yppersta rummet sätta sina personliga olikheter och utmärkelser". Efter en kort själfrannsakan är det med tillfredsställelse Herr Hugo kan konstatera, att han efter dessa definitioner kan räkna sig till "folket".

Det är helt naturligt Almquists gamla lära om "animal coeleste", om människan "icke naturisk eller djurisk i vanlig *låg* mening, utan såsom ofvan bildningens strider född till natur och enhet med sig

¹ Orden återkomma i det andra brefvet i Europeiska missnöjets grunder.

² *En Troendes ord*. Öfversättning från fjerde Franska upplagan. Lund 1834.

sjelf i himmelsk mening“, om hvilken han hade skrivit till Atterbom som förklaring till Tintomarafiguren,¹ och ur hvilken han här dragit de sociala konsekvenserna och ställt emot sin åsikt om de samhälleliga institutionernas demoraliserande paragrafsystemer. Almquists eget folkliga sinnelag bryter äfven här igenom, hans tillfredsställelse och glädje att tala med folket ur de lägre klasserna, och den skiljegräns han drar upp mellan människor af folk och pöbel kom därför så godt som faktiskt att sammanfalla med gränsen mellan lägre och högre samhällsklass. Då han af Janne Hazelius blifvit förebrådd,² att han för ganska lumpen vinnings skull låtit sig prästvigas, försvarar han sig med att saken visserligen kunde ha en lägre sida, men att han gjort det framför allt af kärlek att få tala till folket, och för en liknande uppfattning ger han uttryck i ett något senare brev till Atterbom,³ där han förklarar som sin grundfasta öfvertygelse, „att det enda aktningvärda hos menniskan är det rent humana, och der detta finnes, hos bönder eller grefvar, hos gamla eller unga, trifves jag med dem, omgifvelsen må sedan vara hvilken som helst, den roar mig, men oroar mig icke.“

Efter dessa mera allmänna resonemang öfvergår dialogen i De Fundersamme att skärskåda det svenska tidningsväsendet. Om detta hade Almquist redan uttalat sig i en ungefär samtidigt författad, tryckt skrift, nämligen Colombine eller Dufvan från Skåne, ett verk, som har en betydelsefull plats i Almquists produktion och från hvilket en ny riktning i hans författarskap torde kunna dateras. Denna har han från början ämnat göra mera tendentiös än den i sin tryckta gestalt kom att bli. Colombine lästes för öfverstinnan Silfverstolpe hos Lindblads den 30 juni 1835, och hon anoterade därunder, att Charlotte Södermark, som var Almquists utpräglade meningsfrände i äktenskapsfrågan, „smälte i tårar därvid“. I första scenen uppstår mellan grefve Fredrik och hans älskade, den prostituerade, men likväl rena Colombine, ett samtal om tidnin-

¹ *Samlaren*, årg. 24, s. 79.

² 1837 ¹⁸/₆. Bref i Nordiska museet.

³ 1837 ²³/₅. Bref i major Atterboms samling.

garna, om orsakerna till deras makt — och deras likväl endast efemära betydelse. Fredrik har fått se en tidning bredvid sin flickas champagneglas och börjar docera för henne. Han frågar henne, hur det kan komma sig, att ett blad, som en tid hållit allmänheten helt i sin hand, plötsligt kan försvinna, som om det aldrig funnits, och med kvinnligt sinne för det konkreta, tror hon honom mena "Argus", som just låg i själatåget, men han säger sig icke afse någon viss, utan svarar själf på sin fråga, att det beror på det "litterära charlataneriet", på dem som under sken af att vilja arbeta för det goda och sanna endast befrämja sina egna egoistiska och "illiberala" önsknings. Detta kan dock aldrig stå emot det i grunden goda och humana hos människorna, som med nödvändighet alltid skall resa sig upp och segra (Duod.-uppl. VII, s. 5 ff.).

När Almquist först nedskref denna scen, kunde han själf liksom Colombine icke undgå att göra konkreta tillämpningar, tvekampen i den svenska pressen mellan ultraism och liberalism. Pennan har löpt för honom fortare än hvad han afsett och fört honom långt bort från Fredriks och Colombines kärlekshistoria, när han nu råkat att få uttala sig om det småaktiga politiska käbblet i landet, hvilket förblindar alla för det stora, som rör sig i tiden och som snart skall komma äfven öfver vårt land. "Liberalism och Ultraism jemte alla deras underafdelningar och förmedlingar, hvilka mången ännu tror vara så stora och djupa, att större frågor för menniskor och samhälle icke gifvas. Men länge dröjer det icke, förrän den europeiska kulturen skall se andra ämnen uppstiga framför sig af den rang, den underbara röst och höga betydelse, att menniskorna häpna skola förundra sig öfver huru de någon tid kunnat vara små nog att gå och leka med hvarann inom skrankorna af det nuvarande lilla politiska gnabbet, hvilket endast kan behålla sin vikt så länge allmänheten tillsluter ögonen för handlingssättet hos de löjligaste och uppenbaraste charlataner."

När Almquist sedan läst igenom det blad, på hvilket han låtit grefve Fredrik ge uttryck åt sin samhällsuppfattning, fann han, att Colombine icke var den lämpliga platsen för dessa resonemang. För dem behöfde han skapa ett särskildt verk. Bladet kasserades

sålunda för Colombine, men har i stället så godt som oförändradt inskjutits i De Fundersamme, på hvilken han samtidigt arbetat. Fredriks namn är bara öfverstruket och ändradt till Herr Edeman och Colombines till Herr Hugo. Dagens politiska frågor har Almquist sålunda velat ställa sig öfver. Bland tidningarna nämner han Aftonbladet med en viss sympati, ehuru icke utan starka invändningar.

I Herr Edeman har Almquist äfven återgett drag af sig själf, den i ett sällskap vanligen tystlåtna och reflekterande iakttagaren, som först då det är fråga om något stort och bärande ämne plötsligt ingriper i diskussionen och för hvars auktoritativa uttalanden alla böja sig, och han låter honom också vara utsatt för ett angrepp, som Almquists vänner dessa år ofta riktade mot honom. Den på Jaktslottet gästade studenten, som åhört och refererat de bådas samtal, följer Herr Edeman om aftonen till hans sofkammare för att närmare komma underfund med honom. Han ville ha en direkt upplysning om "de stora ämnen, hvilka snart skulle vakna och göra sig gällande i Europa med en högre röst och af en mera djup betydelse än den hittillsvarande politiken", och han ville ha konstateradt, "om denne man kunde någonting mer än klandra, d. v. s. om han icke blott innehade den vanliga negativa förmågan, utan ock egde ett positivt innehåll. Han vore annars . . . lika yttlig som dem, han anställt sin mönstring med." Herr Edemans svar till sin kritiker känna vi icke, men vi ha i stället flera bref från Almquist själf, af hvilka framgår, i hvilken riktning svaret skulle ha gått. Ett sådant är det, i hvilket han försvarar sig mot Janne Hazelius för sin prästvigning. Jag kan citera ett annat till Lénström (1830 ¹⁸/₁. Bref i Kungl. biblioteket). "Så sant Gud lefver, jag har aldrig af det lumpna nöjet att säga paradoxer försvarat någonting, som i sig sjelf är en sofism. Men jag finner bestämdt, att ganska många samhällsförhållanden äro rasande så som de äro; att klandra dem är, vid Gud, icke sofismer; icke heller innehåller det något stort missbelåtet, oharmoniskt och brustet element hos mig, utan helt simpelt den omständigheten, att jag finner vår tid, likt alla, har sina behof af förbättringar."

De Fundersamme nådde aldrig tryckpressen. Den tyckes aldrig ha nått någon slutgiltig form. Almquist har tydligen äfven dragit sig för att offentliggöra alla dess personliga anspelningar, och han har själf motiverat hvarför. Atterbom hade i ett bref från 1837 föreslagit honom att låta Herr Hugo och hans vänner diskutera Atterboms författarskap. Tanken att låta Herr Hugo uppträda som litterär domare var, som vi sett, redan gammal hos Almquist. Almquist ger nu i ett bref till Atterbom (1837 ³/₁₁. Bref i major Atterboms samling) honom ett halft löfte om att så kommer att ske, men förklarar, att han hittills afhållit sig därifrån för att undvika att skrifva romaner om sina vänner. "Ämnet skulle i sjelfva verket kunna blifva intressant, om jag icke blott hade så många bekanta, hvilkas nervsystem jag icke gerna vill sära." Tillsvidare blef ingenting utaf därmed. Ännu i ett bref till Atterbom den 1 maj 1839 meddelar han sig vara sysselsatt med "en längre afhandling" öfver denne och Geijer, som man hade att vänta till hösten. De Fundersamme i sin ursprungliga tanke hade då efter Geijers affall uppgifvits. Det mesta af dess allmängiltiga satser hade uppstått i Europeiska missnöjets grunder, andra mera aktuella moment återfinnas i Herr Hugos akademi (Duod.-uppl., bd. XII) och i Almquists journalistik. Men i akademien skall man äfven bedöma litteratur, där bildas på Herr Hugos "outsägliga beslut" redan tidigt ett "Recensions-Utskott", och det blir där Herr Hugo skulle fortsätta sina litterära samtal med numera slottsprekanten Edeman, som liksom Almquist väntar på ett pastorat. Till utskottets handlingar finns det i Almquists papper olika koncept från åren 1840—41 under olika rubriker (De Fundersamme, Recensionsutskottet i Herr Hugos akademi), till dess de alla samlas i den 1841 för publicering i duodesupplagan afsedda afhandlingen Det outsägliga beslutet, till hvilken tvenne kapitel renkrifvits (16 gröna blad), af hvilka det första börjar med att sysselsätta sig med den nyss afslutade riksdagen 1840—41, men sedan i hufvudsak är afsedt som ett inlägg i "Det-går-an"-polemiken, och det andra tager upp problemet om Europas räddning till behandling, huruvida denna skall utgå ur doktrinen eller från folket själf, en fråga, där Almquists ställning torde vara klar.

Ytterligare kapitel skulle enligt en konceptanteckning utgöras af "De Fundersamme. Litteratur (kap. 3)", och af "Enskilda skrifter (kap. 4)". På våren 1842 gjorde emellertid duodesupplagans förläggare, bokhandlaren Simon Isaac Laseron, konkurs, och därmed kan Törnrosens bok i denna utgifning anses afslutad. Duodesupplagans sista del, Den sansade kritiken, som först kom ut 1850, var då redan tryckt, och dess åtta ark utgjorde en tillgång i konkursboet. Tryckningskostnaden för denna var likväl icke betald liksom ej heller för de båda sista häftena af Menniskoslägtets Saga, hvilken Laseron äfven förlade,¹ och konkursen blef antagligen anledningen till att också detta verk blef ofullbordadt.

I De Fundersamme hörde vi, huru den på Jaktslottet gästade studenten uttalade sina tvifvel öfver den edemanska läran om de stora idéer, som skulle vakna och göra sig gällande i Europa med en oanad kraft långt öfver dagspolitikens räckvidd. Att denna med sina små verkningar icke kunde bringa någon afsevärd förbättring för människorna eller göra slut på ett allmänt missnöje bland dessa, som Almquist öfverallt tyckte sig iakttaga, är en hos honom gammal tanke. Böök anser, att denna europeiska jäsning af Almquist konstruerats upp ur erfarenheterna från Almquists eget olyckliga äktenskap, hvilka alls icke kunde ha den allmängiltighet, som Almquist trodde.² Men detta missnöje hade Almquist tyckt sig kunna konstatera långt innan han sammanväft sitt öde med bondflickans från Antuna. I sin ungdomsskrift *Hvad är kärlek?* (1816), hvars sjätte kapitel egentligen endast är en antecipation af det första i Europeiska missnöjets grunder, börjar han med att påpeka hurusom bokmarknaden är öfversvämmad med böcker och broschyrer i de mest olikartade samhällsförbättrande frågor. Tyder icke detta egentligen på ett allmänt missnöje? "Gifver icke detta en vink, att vi ej anse vårt tillstånd sådant vi önska det?" (a. a. s. 30). Från början är Almquist ointresserad af politik. Alla dessa projekt, hur välmenande de än äro, gifva ingen hjälp, icke ens om de kunde ge anvisning på afskaffande af fattigdomen, ty människornas

¹ Konkursakt 1843/278. Rådhusarkivet.

² *Den romantiska tidsåldern*, s. 322.

tillstånd skulle fortfara att alltjämt vara lika beklagansvärdt. I grunden betyda de ingenting. Allt hänger på den husliga kretsen, hvarpå samhället är byggdt, och det väsentliga för denna är att "sann kärlek" där är rådande mellan mannen och kvinnan. Denna sanna kärlek skall ha sin grund i religionen, "liksom solen blott brinner i Himmelen", men ingalunda i en af människor konstruerad moral, som blott är en grundpelare för egoismen och hvars maximer ställa upp skrankor för människornas sanna utveckling. I den för öfrigt till sitt innehåll ganska revolutionära, otryckta afhandlingen Historiens idéer (från 1819 eller året därpå, Nordiska museet) predikar han åter samma lära. "De flesta, som klagat öfver Folkens olyckor, hafva uppgifvit ekonomiska grunder till afhjelpande deraf; och förfallet har gått sin bana ändock. Detta bevisar, att Staten då icke blott behöfde Förbättring, utan att den behöfde Grundförbättring", hvilket senare icke kan ske genom politisk reformering. Staten är uppbyggd på "individualstaterna", det jordiska förbundet mellan man och kvinna. Det är här reformen skall ske. För statens lycka måste detta vara en för det inre lifvet helgad andeförening. Som andeförening fattad behöfver den ingen yttre sanktion. Men här möter oss likväl en tidigare ståndpunkt hos Almquist, ty han förklarar, att för statens skull är vigseln nödvändig. "För att vara till i Staten som ett heligt Förbund, måste det utan den inre rena andeföreningen äfven i det yttre vara helgadt och är då ett hufvudvillkor för Statens helgd, emedan hela Staten ej af annat består än sådana Individual-Stater (Familjer)."

Att samhället här på jorden endast är att betrakta som en sammanfattning af de äktenskapliga föreningarna, är en lära, som han därjämte ofta framhåller i bref till sina vänner. Särskildt karaktéristiskt är det bref, som han 1826 ¹⁵/₁ sände Henrik Öfverberg från Stockholm.¹ och där man märker spår af en gryende erfarenhet: "Alt hvad menniskan frambringar är konst. Årtusenden hafva byggt derpå, samhället sjelf är blott en sammansättning, en i vidlöfteligare omfång utförd resning af det samma eviga grunddjupa konststycket

¹ Bref i Nordiska museet.

äktenskapet. — — Ett rätt äktenskap är ett evigt verk. — — Här är då blott grundläggningen viktig, frisk gudsfruktan.“

Med sin sammanflyttning med Maria Lundström fick Almquist själf göra den praktiska tillämpningen af sin swedenborgska lära. att i ett rätt äktenskap andlig kärlek måste vara rådande mellan man och kvinna, och flera af hans vänner, uppmuntrade af honom, försökte sig på liknande experiment. Dessa utföllo icke alltid så lyckligt. Bland Almquists efterlämnade manuskript finnes ett dokument¹ (i Nordiska museet), som jämte hans gamla åskådning afspeglar den pessimism, som tidigt födts af dessa erfarenheter. Det är ett manuskript utan titel om fyra ark och på grönt papper² med vattenstämpeln STRÖMMA 111 och med marginalerna afgränsade af röda bläcklinjer. I Almquists produktion höra manuskript af detta utseende hemma i en bestämd period.³ Denna vattenstämpel och liknande anordning är tillfinnandes på manuskripten till de otrycka arbetena Aransis, Kastanjeträdet och Svenska språket, en törnrosinledning till Almquists skolböcker i modersmålet, och till renskriften af Cypressen.⁴ De båda senare äro nedskrifna efter Jaktlottet. I Svenska språket hänvisas till Jaktlottet som det närmast förut utkomna verket,⁵ och 1829 hade han erhållit Nya Elementarskolestyrelsens uppdrag att författa skolans läroböcker. Till Kastanjeträdet står vårt manuskript, som nedan skall visas, i ett nära sammanhang. Af yttre grunder framgår redan, att manuskriptet tillhör 1820-talets sista år, snarast år 1829. En redogörelse för dess innehåll bekräftar denna datering.

Afhandlingen börjar med att så godt som ordagrant återge inne-

¹ I ett konvolut med rubriken *Små begynnelse till stycken*.

² Däraf kom kanske benämningen »Gröna manuskriptet» på Europeiska missnöjets grunder. *Imp.-okt.-uppl.* III, s. 6.

³ Till ungefär samma tid (något tidigare) får man äfven begränsa manuskript af liknande utseende med annan vattenstämpel. De som för öfrigt förekomma på dessa äro GRANSHOLM, BLOMSHOLM och STENSHOLM. Papperet från Gransholm berömmes särskildt i Jaktlottet. Jfr Malla Silfverstolpes Memoarer, IV, s. 176.

⁴ Denna lästes af öfverstinnan Silfverstolpe i juli 1829.

⁵ När WARBURG antar (*III. svensk litteraturhistoria*, III, s. 430), att de pedagogiska skrifterna icke skulle ingå i Törnrosens bok, är detta sålunda icke riktigt.

hållet i första brevet af Europeiska missnöjets grunder med dess skildring af den otillfredsställelse och förfärliga nöd, som bor i alla själars botten, men i olikhet med denna öfvergår Almquist så godt som direkt till att söka anledningen till denna nöd, som han finner i förhållandet mellan man och kvinna, sådant detta i samhället gestaltar sig, och han förklarar bestämdt, att det icke är någon teori han ämnar plädera för, utan han vill endast visa, huru förhållandena faktiskt gestalta sig här på jorden.

Af denna inledning framgår, att manuskriptet möjligen kan ha varit tänkt att ingå som led i ett verk, det nyss omtalade, samtida Kastanjeträdet, hvartill ett likartadt manuskript om tre ark (hvaraf fyra sidor äro skrifna) äfven tillhör Nordiska museet. Under denna titel har Almquist tydligen vid denna tid just tänkt att framlägga sitt dåvarande program i äktenskapsfrågan. Här omtalar han nu, hurusom människorna hade berömt hans verk, och då de voro ädla och goda människor, hade deras beröm glädt honom. Så blef han "nära att gå i kvaf", i stället för att blifva en "konstnär för Jesus Kristus", som skall vara hans verkliga traktan.¹ Han sitter nu under sitt kastanjetråd och gläder sig åt att fritt få tala ur hjärtat. "Här kan jag tala till Gud, här kan jag tala om människornas verkliga nöd, hvad det är som rätt svider, utan att det illa upptages. Här är trakten så kysk, jag frugtar ej att anses brottslig, om mina tankar naknas." Men han hinner icke längre än till en inledning.

Att det namnlösa manuskriptet varit afsedt att sluta upp här-efter är ju icke osannolikt, då det just utvecklar denna människornas nöd, och därefter ingår på det ömtåliga afhandlandet af förhållandet mellan man och kvinna, i hvilket spörsmål Almquist uppenbarligen insåg, att samtiden skulle anse hans idéer brottsliga. Efter att ha gjort den kända skildringen af tidens nöd öfvergår Almquist att därefter söka dess orsak. Mellan man och kvinna af rent sinne och öfverensstämmande natur, som bo tillsammans, lever

¹ Jfr Människans stöd (*Imp.-okt.-uppl.* I, s. 117), som predikar oafhänghet af människor och afhänghet af Gud. Almquist gaf 1830 $\frac{1}{11}$ den åt öfverstinnan Silfverstolpe att läsas till förklaring af Andreas Löwenstiernas papper i Hinden.

en "kärlek, som i själen kännes oskyldig, lifvande och skön", och denna hemlighetsfulla harmoni ger dem kraft till ädelt och gagnande arbete. Om de äro vigda eller icke spelar därvidlag ingen roll. Formen för deras förhållande tecknas blott med att "man och kvinna äro tillsammans" eller "komma tillsammans". De ogiftas sällhet är alldeles densamma som de giftas, "ehuru de omfarit en helig form. Beskrifvandet af deras tillstånd och slaget af deras lycka sammanfaller där med taflan af tvenne giftas." Denna uppfattning är helt öfverensstämmande med baron Julius K:s, när han räcker Cecilia Löwenstierna plånet med inskriften: "När himmelsk sympati lefver emellan tvenne hjertan så rent, så sant, så djupt — så mäktigt, att om också någon olikhet dem emellan för öfrigt fins, den är så underlägsen och liten, att den glädjefullt brinner upp i sympatiens klara låga — då äro dessa väsendens själar förenade som makar. Hvarföre? Jo derföre, och endast derföre, att de äro det." Och om denna sympati saknas, äro de af samma anledning icke makar, äfven om en tredje varelses hand välsignat dem (Duod.-uppl. VI, s. 129). Sedan han närmare utvecklat förmånen af det sanna äktenskapet, har det varit hans afsikt att behandla de fall, där detta "faktum icke eger rum". Detta inträffar då först och främst, när könen lefva åtskilda från hvarandra, celibatet, men han har icke här utfört sin plan att behandla detta, för hvilket han lämnat tomrum, och öfvergår därefter till en annan betraktelse.

I sina skrifter har han visserligen, påpekar han, "målat kärleken så vacker och säll, men alltid låtit de kära dö. Har jag någonsin aftecknat någon lycklig kärlek på jorden? Nej. Men väl har jag målat den efter döden hos Gud, der tvenne oskyldiga andar vid Guds fötter kunna lefva i kärlek utan mehn." Och orsaken är den, att han håller före, bestyrkt af all sin erfarenhet, att på jorden kan icke någon rätt kärlek finnas. "Detta är ej beroende af något system, eller af någon tro, eller någon lära, utan är en ren beskrifning på människans tillstånd här."

Han är dock icke fullt säker på sin sak. Skall han döma efter sin erfarenhet, tror han sig emellertid kunna försäkra, att åtminstone $\frac{19}{20}$ af mänskligheten lefver i "grundlig osällhet" och detta

på grund af "en nödvändighet, häftande vid sjelfva menniskan, sådan hon är, under hvad system som helst"; och denna "hennes djupa nöd i detta afseende är äldre än all känd historia och ej i något fall kan tänkas bort".

Det måste då vara af största vikt att söka bevara sig själf och de få trogna obesmittade och medvetna om sin himmelska uppgift. Efter sin återkomst från Värmland samlade Almquist omkring sig en liten sluten krets af anhängare, på hvilken han redan tidigare öfvat inflytande, och hvars själasörjare han blef. Denna församling fick i hög grad karaktären af en pietistisk konventikel, för hvilken Almquist med trosvis kraft predikade sina läror, främst den om äktenskapet. Flera af hans skrifter från 1820-talet såsom *Helsans Evangelium* och *Om Menniskans Stöd* äro direkt tillkomna för att muntligt uppbygga dem. I en afskrift af den förstnämnda, som tillhört Gustaf Hazelius,¹ kommer denna dess karaktär särskildt fram i den undertitel, med hvilken den här är försedd, och som ger oss de lätt igenkända namnen på medlemmarna i denna krets. Den lyder: *Tal* hållet af Löwe Almquist vid en Wänkskapsfest hos Janne den 2 Januarii 1827. Närvarande voro Sturzenbecker, Talaren med hustru, Janne, hans Lovisa, Gustaf, hans Betty, Charlotte, Lovisa, Calle, Axel, Henric, hans systrar och Charlotte Knorring.

Ett annat manuskript, som äfven tillhört Gustaf Hazelius och som jag funnit bland de nyssnämnda, gör fullständigt intryck af att ha varit afsedt till en predikan. Det saknar öfverskrift och börjar med de betecknande orden: "Bröder och Systrar!" och då och då afbryter talaren sig med att apostrofera sina åhörare med ett: "Älskade gode wänner!" eller "Gode wänner i Hoppet!" Han hänvisar dem här till Apostlagärningarna och uppmanar dem att lefva

¹ Afskriften, som verkstälts af den tjänstflicka, med hvilken Gustaf Hazelius i juli 1833 gick i döden, och som enligt Malla Silfverstolpes meddelande *Memoarer* IV, s. 183) brukade af Almquist användas att renskrifva hans arbeten på grund af hennes prydliga handstil, har jag jämte andra afskrifter efter Almquist funnit hos fröken Josephina Löhman, dotter till Almquists vän och beundrare kyrkoherden och skalden Lars Vilhelm Löhman († 1869), som fått mottaga dem af Gustaf Hazelius.

efter de äldsta kristnes exempel som en helig församling midt ibland en syndig och hednisk värld och icke söka sig en fast bostad här på jorden, utan här lefva som "en resande" till himlen och endast bida förlossningen. Denna eskatologiska lära är ju bestämdt pietistisk. Och liksom de första kristna böra de alltjämt undvika äktenskapet och i stället lefva i en oskyldig församlingssamfundskap. Äktenskapet var på apostlarnas tid orent genom judars och hedningars besmittelse och "är det än, till en liknelse efter dem". Förhållandet mellan könen under den urkristna tiden skildrar Almquist på följande sätt: "Om de förste Guds män beskrifves det ej, att de varit förenade med någon qvinna i äkta förbund, men väl att de med helig och from vänskap i gemensam tro vördat och älskat såsom Systrar de goda och rättskaffens Qvinnor, som tillhörde Församlingen. Fördenskull om någon på den tiden i församlingen gifte sig, så var det ej till följe af Christi Apostlars predikan, utan det var såsom en lemning efter Judendom eller Hedendom. Men de som framför andra voro heliga, så Man som qvinna, de lefde ensidigt utan äktenskap, antingen i öknar, der de med böner och försakelse tjenade Gud, eller också ibland Hedningarne, der de genom predikningar, tekn och många himmelska verk förökade församlingen."

Men han söker dock gå ett steg längre och tror sig kunna visa, att man nu kommit i en annan tidsålder med ändrade förhållanden. För den man och kvinna, som utan hedningasinne ha genomgått denna rena gudaktiga vänskap, finnes det likväl ett verkligt äktenskap på jorden, om de fullständigt öfverensstämman med hvarandra i en inbördes "djup fullkomlig högaktning och i själarnas lika tycke om Gud", eller för att hellre citera denna äkta almquistiska vändning: "När I ären först rätt kyska och himmelska vänner, såsom rosor i Guds trädgård, då anstår det Eder att komma till äkta förbund." Detta äktenskap skall icke hindra, att man med de öfriga i församlingen alltjämt skall vara förenad i den sanna vänskapen, och denna står tusenfaldt öfver det man "vanligen kallar äktenskap, emedan en svartklädd man läser öfver dem".

Men det förhållandet var ju ingalunda otänkbart, när ett så svagt

formuleradt program skulle praktiskt efterleivas, och därtill var det afsedt, att de båda, som gifvit sig i äktenskap med hvarandra, icke öfverensstämma med hvarandra, d. v. s. "icke hafva lika tycke för Gud" och att den af dem, som älskar och ser Gud högre än den andre, icke kan böja den andra till sig, "då kunna de ej hafva äkta förbund, utan skola skiljas". Göra de ej det, äro de förbannade och att betrakta som hedningar. Men vilja de bägge verkligen skiljas, då kunna de åter hvar för sig inträda i de renhjärtades samfund. "Men om blott den ene vill det, och den andra ej, utan hållre på hedningasätt vill plåga den förra — — — —". De för Almquist så uttrycksfulla fem strecken utgöra svaret på frågan.

Träffar man icke någon, hos hvilken man kan finna denna korrespondens, bör man fördenskull icke förtvifla. För den ensamme återstår liksom för andra efter döden alltid himlen, på hvilken man kan hoppas, om man förblir trogen.

Det gällde framför allt, och det var särskildt en helig plikt för de manliga medlemmarna, att söka bevara församlingens systrar i deras renhet och oskuld. För hela denna krets betecknande var den höga och vackra uppfattning af kvinnan, som väl äfven kan ledas tillbaka till Thorild, och som bryter fram öfverallt i deras bref sinsemellan. Redan i *Hvad är kärlek?* hade Almquist med ifver varnat de unga flickorna för galanta och lismande kavaljerer utan alltför ärliga afsikter. Här utvecklar han ytterligare denna fråga. Kvinnan bör icke vara begärlig efter äktenskap, hon skall icke fråga efter hela denna "hop af ömklige pratmakare, föraktlige smickrare eller djefvulka bedragare ibland Män, som qvarstå rundt omkring oss från Hedendom (jämte namn af Christendom)". Mot dem bör hon uppträda spotskt och alldeles afvisa dem. Det är uppenbart, att saken legat Almquist varmt om hjärtat. Äfven i ett annat manuskript efter Almquist bland Gustaf Hazelius' afskrifter träder denna hans uppfattning fram. Det har den något öfverspändt romantiska titeln: "Bref af himmelsk feminin art från en Riddare, som helst af allt i verlden älskade att beskydda jungfrur", och man förstår, att Almquist gärna velat tilldela sig denna riddares roll. Af allt att döma är brefvet af Almquist ämnadt att upp-

bygga den tjänstflicka, med hvilken Gustaf Hazelius dränkte sig i Edsviken för att bevara hennes själs oskuld för himlen. Det ger oss på ett ganska vackert sätt hela den almquistiska celibatära förkunnelsen, och då det dessutom har fördelen af att vara ganska kort, kan det citeras i sin helhet.

Jag talar till din Sjal. — Jag vill lemna dig *ett evigt Minne* af min tillgifvenhet för dig, och det ligger i dessa få ord, som jag gifver dig till Råd. Blif en Ängel hos Gud.

I allt hvad du gör och tänker, haf aldrig något annat hufvudmål för din själs ögon än blott detta: Blif en ren och ödmjuk ängel hos Gud, den Trofaste och Sköne. Allt annat är ett Intet emot det.

Osäkerhet och Förgängelse bo i Menniskornas hemvister på jorden. Här är det en slöja bredd öfver Förruttelse, Fasa, Löjlighet och Opålitlighet. Ingen jordisk Skönhet eger du eller någon annan, som ej förvissnar och sammansjunker till Intet.

Men ett är starkt och ovanskligt. Det är Lifvet uti Guds Trädgård. Käraste du, bevara dig så, att du kan lefva der.

Der smickrar, ljuger och begabbar ingen: der vissnar intet. Men stor och ädel Skönhet herrskar; en som är starkare än Döden och högre än Stjernornas glans, Själens oförvissneliga Skönhet. — En frisk och from vind susar der omkring Rosorna. En ren Glädje är denna Trädgårds Sol. Den är oskuld, ömhet och styrka.

Blif du en ängel hos Gud.

Om du skulle glömma alt, och om allt skulle glömma dig — mins du blott detta trofast och fullkomligt — då är du säll i det tysta heliga Hemmet.

Goda, älskvärda Syster, Christus ser på dig med blixtrande ögon.

Att Almquist, när han förkunnade dessa ganska dystra läror om det jordiska äktenskapet, varit på det klara med att hans eget äktenskap icke fyllt måttet och icke förmått skänka honom den lycka, som han väntat sig, är otvifvelaktigt, men han ansåg säkert själf, att detta, som ju ingåtts under tämligen ovanliga förutsättningar, icke ägde den allmängiltighet, som kunde gifva honom ensamt anledning till hans dystra grundsyn. Rundt omkring sig i sin närmaste umgängeskrets träffade han exempel på olyckliga äktenskap, trots att kontrahenterna hvar för sig kunde vara förträffliga människor. I den citerade förstudien till Europeiska miss-

nöjets grunder beskriver han just ett sådant förhållande, där tvenne goda människor, som icke öfverensstämma med hvarandra, lefva sammanvigda.

Själens och hjertats behof af ömsesidighet finnes icke. Tal och förmaningar kunna icke uträtta att det skall vara till, som ej är till. Hvardera anden måste sluta sig inom sig sjelf, och förtvina af den natur, som ensamhet medför, så fort icke den andra anden icke är så beskaffad, att känslor, tänkesätt och tycken äro gensvar. Den ena maken kan hafva all aktning för den andra — men det är icke ännu hvad Själens behöfver i sin innersta ton. En sådan ömhet har man för tiotusenden, men Menniskoslägtet är så skapadt, att det suckar efter en, som är dess återsvar. Utan att kunna eller vilja förebrå sin följeslagande vän någonting, lider den dock brist på allt — hvad den egentligen behöfver. Så är den tvungen i sin nöd att vara nog för sig sjelf. Vanliga följden är då den, att grundlig egoism hos hvardera maken uppkommer och alltmer utvecklar sig. Jag talar icke här om annat, än hvad som är faktum hös ¹⁹/₂₀ af menniskorna. — — — Den utveckling och förändring, som genom huldt innerligt godt förstånd uppväcket, kan aldrig bli fråga om, men väl om all den pina, försämring och nöd, som väsenden, som endast måste bo tillsammans, för att, oaktadt all den christliga aktning de väl må hysa för hvarann, dock nöta sönder hvarandras beskaffenheter till ett elastiskt karakterslöst oting. — Denna händelse, hvilken ej till följd af något system, utan till följd af sakernas natur, ovilkorligt drabbar alla olikstämmiga (om ock annars förträffliga) makar, huru skola de undgå den? Kanske genom att skiljas? Men hvart skola de då vända sig? Skola de gifta om sig med någon annan, — om hvilken de lika litet rätt veta, att ej samma olikstämmighet, osällhet och förderf med den uppstår? — eller skola de öfverlemna sig åt det ogifta lifvets hemliga eller uppenbara otukt — i bägge fallen lika förnedrande och osäll?

Almquist har här närmast reproducerat erfarenheterna från ett fall inom sin intimaste vänkrets, där han sökt praktiskt experimentera med sina äktenskapsidéer, och jag skall därför närmare redogöra för detta. Omkring år 1819 hade Almquist blifvit bekant med den utmärkte porträttmålaren och göten O. J. Södermark och dennes hustru, Almquists vän Janne Hazelius' syster Charlotte, som hade varit gifta sedan 1816. Med henne, som beskrives som en vacker och intelligent kvinna, hade Almquist möjligen tidigare varit bekant. På båda satte Almquist ett stort värde, under det att han från

början gjort ett mycket starkt intryck på dem, som han brukade göra på människor. Då Södermark 1821 ²¹/₃ skickade Almquists bok om Manhemsförbundet till sin vän Hartmansdorff, jämförde han den med Geijers Thorild, förklarade sig ur den hämtat mycken uppbyggelse och nämnde med värme Almquist som sin näre vän. Södermark var dock en stark och sund natur, under det att hustrun var mera känslig och spröd. I henne hade Almquist funnit en kvinna, som i hög grad motsvarade ett kvinnligt ideal, som han sedan ofta skildrat, och alldeles oberörd kan han knappast ha varit för henne. I brefven till sina vänner vid tiden omkring 1820 låter han henne ofta figurera, och orden blifva då gärna varma. Hennes oskuldfulla väsen har först gjort intryck på honom. "Din syster Charlotte, som jag så gärna ville kalla *Lotta lilla*, emedan hon förekommer mig så verkligen oskyldig, hälsar dig af hjärtat", skref han 1820 ²⁰/₇ till hennes broder Janne.¹ "Hennes harpa och sång är en klockringning till gudstjänst", svarade han Jonas Wærn 1820 ³/₁₂, då han "obeskrifligt" tackade för hälsningen från henne. Och då han 1821 ²/₄ ber Janne Hazelius framföra en hälsning till henne, beskriver han hennes väsen som den blandning af oskuld, huslighet och bildning, de dygder, som han brukade förläna sina mest älskade kvinnliga gestalter: "Södermarkinnan, den snälla dugliga Husfrun, spinnerskan, wäfverskan, hazeliablomman, wårsinnets syster, det kraftfulla sommarlifvets maka, den vörnadsvärda frukt-skördande höstens svärdotter, som sedan allt det nyttiga och goda först är uträttadt i hushållet, vet att leka på harpans hulda strängar, vet att sjunga de djupa visor om lifvets strid, om lifvets frid." Hon råkade fullständigt under Almquists inflytande. När hon då genom honom, som hennes man också kallar för hennes "bigtfader", fått del af det swedenborgska evangeliet, ville hon undersöka sina egna förhållanden och tyckte sig då finna, att öfverensstämmelse och rätt andlig kärlek icke var rådande mellan henne och hennes make, och på råd af Almquist och brodern, som fullständigt stod under Almquists inflytande, vill hon därför icke längre lefva med honom. Brytningen dem emellan tyckes ha inträffat på våren 1822, sedan

¹ Bref i Nordiska museet liksom de omedelbart följande.

en son födts. I Södermarks bref till sin ungdomsvän Hartmansdorff¹ kan man steg för steg följa utvecklingen af Almquists inflytande. På sommaren 1822 reste Södermark bort från sin hustru i förhoppning att en tillfällig skilsmässa skulle vara till fördel för deras förhållande, men fann vid sin återkomst, att hans frånvaro, under hvilken hon helt stått under Almquists och Janne Hazelius' inverkan, endast förvärrat saken för honom. "Vid min hemkomst fant jag min stackars hustru hafva ännu mera grubblat sig in uti och fixerat sig i de svärmerier och förvridna sattser, som hennes bror matat uti henne under sitt vistande här nere", skref han 1822 ²/₁₀. Ytterst förgrymmad är han i samma bref på Almquist, som han ansåg "vilja nytja en hel families välfärd till pröfvosten för sina besatta och luftsyriskas teorier", och det är med grämlelse han påminde sig, att han "kastade sig i armarna på en af våra yppersta svärmare". Till Almquist hade han, skref han, skickat "ett långt bref att tugga på", af hvilket han lofvade gifva Hartmansdorff en afskrift, så att denne skulle kunna "beslå honom med alla de underliga sattser, som han matat i Charlotte och mig", och i ett följande bref (1823 ²⁷/₁₁) skref han: "Nu påminner jag mig först, att hon började redan för nära tre år sedan att blifva underlig, att prata om en sorts kärlek (som jag ej förstår mig på), att lägga vikt på drömmar m. m. allt sedan dänhär Almquist började att umgås i mitt hus och som smög Swedenborgs skrifter till henne. Stackars min arma Charlotte." Af rädsla för att hon skulle få behålla barnen, vid hvilka han var ömt fästad och som i så fall "hon och hennes bröder göra lika så förryckta som de sjelfva äro", drog han sig likväl för att skiljas, ty hennes bröder hade förklarat för honom, möjligen i anslutning till matriarkatets idé, att i händelse af skilsmässa tillhöra barnen modern, hvarom han anhöll om Hartmansdorffs upplysning (bref 1823 ²²/₁). Hon hade emellertid beslutat att försörja sig genom eget arbete och icke längre lefva tillsammans med honom. Utan att någon formell skilsmässa arrangerats, reste han 1824 till Italien för att förverkliga sin länge närda konstnärsdröm,² sedan barnen placerats i främmande händer. Hon tyckes

¹ I *Hartmansdorffska brevsamlingen* i Riksarkivet.

² LOOSTRÖM, *Olof Johan Södermark. Hans lif och verk.* Sthlm 1879.

någon tid haft planer på att deltaga i nybyggerlivet på Adolfsfors. I september 1828 återkom han, men makarna flyttade icke vidare tillsammans.

Sin ämbetsplikt likmätigt anmälde Frans Mikael Franzén, som var kyrkoherde i Klara församling, där hon bodde, i februari 1829 inför konsistorium, att hon icke lefde tillsammans med sin man, och att han därför förmanat dem, men detta hade icke hjälpt. Hon hade då förklarats för honom "att de oakadt den största aktning för hvarandras personer och utan att kunna förebrå hvarandra ens sken af brottslighet, som skulle föranledt deras osämja, likväl, efter närmare kännedom af hvarandras lynnen och tänkesätt, icke funnit sig med hvarandra lyckliga, och då de icke hoppades att någonsin blifva det samt då de kände, att deras hjärtan aldrig kunde närma sig till hvarandra, hade de beslutat att lefva åtskilda och låta sina barn i främmande hus uppfostras." Franzén hade förhållit dem det orätta i en dylik vandel, men de voro obevekliga, trots att de "icke nekade hvarandra sin aktning". Konsistorium ansåg, att mellan så beskaffade människor borde en återförening vara lätt och förutsättningarna för ett lyckligt äktenskap förhanden. De stodo emellertid fasta vid sitt beslut och blefvo därför af prästerskapet hänvisade att utföra sin sak inför världslig domstol.¹ Strax därefter (1829 1⁴/₂) stämde Charlotte Södermark också sin man till äktenskapsskillnad. Hennes rättegångsfullmakt är bevittnad af Almqvist och dennes mest hängifne adept, Henrik Öfverberg. I sin stämningssinlaga redogör hon för deras äktenskap, ur hvilket följande kan anföras. "De första åren syntes oss intet fattas i vår husliga lycka, men småningom kommo vi till en närmare kännedom af hvarandras lynnen och tänkesätt, och med djup sorg funno vi däri en stridighet, som ofta föranledde till tvister och missnöjen, hvilka, under ständiga tillfällen till utbrott, efter hand beredde kallsinnighet och kyla." "Med mindre smärta än i andra omständigheter", hade hon sett sin man resa till Italien och vid hans hemkomst, för hvilken hon bäfvat, hade hon "förlorat all förhoppning att kunna göra honom lycklig eller af honom vänta någon sällhet".

¹ Stockholms konsistoriums protokoll 1829 10/2.

Den andliga kärlek, som fordrades för ett rätt äktenskap, hade tydligen icke varit förhanden, men för lagen var detta icke någon giltig orsak till skilsmässa. De dömdes därför vid tvenne särskilda tillfällen efter den dåvarande äktenskapsrättens rigorösa bestämmelser till bötesstraff och att omedelbart flytta tillsammans för att fortsätta sin äktenskapliga sammanlefnad, och först då de förklarar sig aldrig ämna ställa sig domstolens beslut till efterrättelse och saken för tredje gången tagits upp till rättslig behandling, dömdes de till tre månaders skillnad till säng och säte.¹ Saken blef formellt aldrig fullföljd längre, ehuru deras skilsmässa förblef faktisk. Med honom stod Almquist senare i ett vänskapligt förhållande, och sonen Pehr var under sin skoltid vid Nya Elementarskolan inackorderad hos Almquist. Hon stod fortfarande under Almquists inflytande. Något innan domen i skilsmässomålet föll hade han råkat henne på den betydelsefulla resa, som han företog genom de trakter, som han sedan skildrat i Hermitaget (A:s bref till sin hustru 1829 ⁷/₇. Nordiska museet). Malla Silfverstolpe träffade Almquist och henne ofta hos Lindblads, i hvilkas musikskola hon försörjde sig som lärarinna, och beskriver henne som Almquists öfvertygade anhängare i alla diskussioner om kärlek. I hans krets var hon den oftast hörda tolkaren af Songes. Då hon sjöng en afton hos Almquist (Dagboken 1831 ⁴/₁₀), trädde hennes man plötsligt in. Hon blef förvirrad, gick sin väg från sällskapet, och då hon återkom efter en stund, iakttog fru Silfverstolpe, att hon hade gråtit. Vid ett annat tillfälle (1833 ³/₉) diskuterade fru Silfverstolpe häftigt med henne och Almquist kärlekens väsen med anledning af att de nyligen sett "Kabale und Liebe" speladt. Hennes omdöme om dem var, att de gånge "för stort område, för stor makt åt kärlek som öfvervinnelig passion. Att den kärlek, de häri försvarade wore egentligen egoisme — sjelfkärlek, och att de ej förstodo och fattade den rena försakande kärleken, som ensamt kan gifva en försmak af himmelen. Malla visste nog att den tunga sinnliga menniskian ej länge i sender kan hålla sig uppe dervid . . . Tyckte också att

¹ Norrmalms västra kämnarsrätts brottmålsprotokoll 1829. Rådhusarkivet. Det sista utslaget föll 1829 ¹¹/₈.

de aldeles öfversåg och glömde kärleken i sina förhållanden mellan föräldrar och barn, och räknade för intet dessa naturens heliga band.“ Några dagar därefter (1833 ^{9/9}) talade hon åter i samma ämne med Charlotte Södermark och skrifver i sin dagbok med anledning däraf: “De veta ej rätt hvad de tala om — och ha orätt — tror jag.“

Då Almquist i det ofvannämnda namnlösa manuskriptet förklarade sig alltid ha tecknat kärleken vacker och säll, men därför låtit de kära dö, emedan ingen verklig lycka kunde finnas på jorden, hade han därmed gifvit en terminus ante quem för dettas datering. En lycklig jordisk kärlek har han öfverhufvud först skildrat i förhållandet mellan Julianus och Aurora i Hinden (1829—30), fortsatt i Baron Julius K*, och så måste äfven grefve Fredriks och Colombines förbindelse uppfattas. Före dessa måste alltså denna förstudie till Europeiska missnöjets grunder vara författad, men icke mycket tidigare. I Hinden, i det något tidigare skrifna Hermitaget och i baron Julius K:s efterlämnade papper i Baron Julius K* föras samma frågor om äktenskapet fram som i detta manuskript. Den topografiska erfarenhet, som Almquist inhämtat under sin sommarresa 1829 om Tiveden och trakten kring Ramundaboda, har han använt sig af i dessa arbeten. Om svärdet vid Bodarna och den vilda utsikten från Finnerödja kyrka, som Andreas Löwenstierna beskriver i Hinden (Duod.-uppl. III, s. 152), talar Almquist i sitt resebref till hustrun från Gelsebo 1829 ^{7/7}. I samma bref skildrar han hur hans hästar skenade vid öfvergången af Lassåna bro. Baron Julius K* berättar, att han hejdat Andreas Löwensternas och hans hustrus skenande vagn vid Lassåna bro (Duod.-uppl. VI, s. 128.) Öfverstinnan Silfverstolpe läste Hermitaget i oktober 1829 och hörde Hinden uppläsas den 1 nov. 1830.

Uppenbart är, att de upplevelser, som Almquist varit med om och som 1829 fingo utlösning, kommit honom att intensivt grubbla sig in i kärlekens problem och föranledt denna ymnigt flödande produktion. Hans eget äktenskap har gifvit honom åtskilligt att tänka på. Om han för Charlotte Södermark varit något mer än hennes biktfader, kan man icke sluta af de kända dokumenten.

Baron Julius K* skyndade sig att taga afsked af Cecilia Löwenstierna, "ty hon var skön" (Duod.-uppl. VI, s. 130). För människan finnas endast två utsikter på jorden: "att blifva olycklig, eller att blifva brottslig", är Andreas Löwenstiernas hopplösa testamente till sina barn (Duod.-uppl. III, s. 176). Samma är innebörden i vallflickan Ingas saga i Hermitaget, berättad för henne af munken Amaury, om de båda kungadöttrarnas kärlek till trädet, och han lärde henne därför räddningen i celibatets lära, hvarför hon beslöt sig att vara "nunna, vigd därtill i mitt bröst". "Barn, sade han, jorden hyser ej ett väl, som blott är änglars arf i ljusa gårdar, beslut att vara den himmelske brudgummens och ingen annans brud, förakta äktenskapets ring på jorden, pärlan lider af stoftet. Om du lefver på jorden aldrig så länge, tro, att när du dör, har du ändock blott uppnått femton år . . .¹ tro, mitt barn, att du behöver hela din vandel att bli värdig, väl uppfostrad, skicklig, sedig och kunnig om det, som evigt och verkligt är" (Duod.-uppl. II, s. 124). Vi sågo, att Almquist i sin tilltänkta afhandling också tänkt afhandla celibatet som räddning undan olyckan. Det ligger därför icke alltför långt borta att antaga, att det är Almquists råd, som Södermark och hans hustru följa, då de besluta sig för att utan att formellt skiljas, lefva borta från hvarandra. Liksom konung Valdemars drottning har hon afsagt sig "sin brudkrona på jorden", emedan lifvet behöfdes "för att mogna för ädlare bättre vif i ett land, där behaget är hvitt" (Duod.-uppl. II, s. 129). Ännu fröken Eleonora Löwenstierna — hon som förblifvit ogift, emedan hon varit tillräckligt vis (Hinden) — tänkte sig i Vadstena klosterträdgård tillbaka "med varma tankar i den underbara tid, då det utgjorde ett eget stånd, att vara hvad nu så mången är ändå, utan att vara i stånd" (Duod.-uppl. VI, s. 43).

I Hinden börjar en ändrad uppfattning att parallellt göra sig gällande. Julianus Löwenstierna förklarar för sin kusin Frans i mineralgrottan, att han måste ge sitt bifall åt Richard Furumos berättelser, därför att han i dem icke talar om någon lycklig kär-

¹ Femton år var intill år 1893 den ålder, vid hvilken kvinnan enligt lag blef mogen för äktenskap.

lek och sålunda håller sig till verkligheten — "romantisk, himmelsk eld kan icke flamma på lifvets grund här" (Duod.-uppl. III, s. 107). Men han hinner icke många steg ur grottan, förrän han möter Aurora, och deras idyll, i hvilken all möjlig lycka hopas, begynner. Till detta extrema predikande af celibatet återgår Almquist icke i sina senare skrifter.

I dessa tidigare skrifter från 1820-talet skattar Almquist ännu icke åt något som helst politiskt intresse, och han har icke något socialpolitiskt program att föra fram. En sådan term som "det europeiska missnöjet", som onekligen skulle satt hans afhandling i samband med dagens spörsmål, skall man ännu förgäfvets leta efter. Almquists samhällslära är i viss mån till sin utgångspunkt att betrakta som en parallellföreteelse till grefve Hugo Saint-Simons. Äldre politiska tänkare hade i sin samhällskritik aldrig nått öfver att framställa reformförslag för anordnandet af formen för regementet, för staten. Saint-Simon utgick som bekant från sin iakttagelse, att Frankrike under åren 1789—1815 bestått sig med icke mindre än tio olika författningar, under det att samhället själf, där människorna icke lika hastigt ändrade sig, alltjämt förblef sig likt med sina missförhållanden och sin nöd. Han drog då den slutsatsen, att författningarna eller lagstiftningen öfverhufvud icke vore det väsentliga eller nådde till det sociala lifvets kärna. Med att blott ändra dem kunde man icke vinna bättring i förhållandena, i dem hade man icke att söka orsaken till samhällsolyckorna. Men under det att Saint-Simon från denna utgångspunkt utvecklade ett positivt socialt program, var Almquist från sin swedenborgska grunduppfattning om jordelivet som förberedelse för en högre tillvaro snarare rent samhällsfientlig. Almquist torde emellertid ännu icke ha känt saint-simonismen, som då han skref *Hvad är kärlek?* och ännu ett decenium senare, knappast utgjorde något färdigbildadt system och först med 1830-talet blef bekant här i landet. Ännu 1839 förnekade han i ett bref till Lénström (1839 ¹⁵/₁, Kungl. biblioteket), att han någonsin läst Saint-Simon. Men Saint-Simon var knappast en författare, som allmänt studerades i sina skrifter. Det var först genom hans lärjungar och deras presskampanj, som hans

idéer vunno spridning. Att Almquist i likhet med Geijer tagit starkt intryck af denna, lärer knappast låta sig förnekas.

Till Sverige infördes saint-simonismen genom Gustaf Hiertas dagblad [Svenska] Medborgaren, som utkom åren 1829—31, och som de båda sista åren bedref saint-simonistisk propaganda. Den innehöll sålunda flera artiklar, som refererade Saint-Simons lära, öfversatta ur hufvudorganet för denna riktning, *Le Globe*, och dess tal om missnöjet och jäsningen i Europa får här ett energiskt eko. Redan i januari 1830 (n:r 7) hade Medborgaren i polemik mot Svenska Minerva i saint-simonistisk anda meddelat "några punkter hörande till en sammanfattning af tidens tecken" och tolkat dessa som ett allmänt härskande europeiskt missnöje. Med juli-revolutionen och dess återverkningar på olika håll fick detta en utlösning, som visade att den revolutionära surdegen icke hade neutraliserats af den heliga alliansens omtänksamma dispositioner. Den europeiska, konstfullt uppbyggda balansen hade rubbats, och detta hade framkallat en allmän känsla af otrygghet. 1830 hade äfven Aftonbladet börjat utkomma, och intresset för samhällets reformering grep från denna tid alltmera omkring sig äfven i vårt land. Under hela 1830-talet flödade en ström af broschyrer och blad med samhällsreformatorisk tendens i en dittills okänd rikedom och skapade en stark och allvarlig opinion, att allt icke var bra, som det var. Af alla dessa tidens tecken kan Almquist med sin i grunden demokratiska läggning icke ha förblifvit oberörd. Främst fann han i dem bekräftelse på sin iakttagelse öfver tidens utsägliga nöd. När han i Svenska Medborgaren den 10 juni 1831 (n:r 38) läste en sådan saint-simonistisk artikel som "Om anledningarna till jäsningstillståndet i Europa"¹ kunde han icke annat än finna, hur skildringen af människosläktets olyckliga belägenhet sammanföll med hans egen framställning. Man jämföre det första brevet i Europeiska missnöjets grunder med artikelförfattarens ord. Om man utvidgar sin synkrets att omfatta alla civiliserade folk, skall man iakttaga, "att en

¹ Öfversatt ur *Le Globe*. Uppgiften (i HOLMBERG, *Socialismen i Sverige*, s. 194) att den skulle vara författad af A. V. Rådberg, måste bero på ett faltat misstag.

inre åkomma öfverallt plågar folken och utvecklar frön till split och jäsningar; att folkslagen i gemen likna patienten, som opphörligt kastar sig af och an på sitt läger, utan att någonsin finna sin ställning drägligare; att de flesta deribland hafva sina Pariseroroligheter att förete; att alla dessa oordningar bilda en sammanhängande kedja, som förknippar dem ömsesidigt. De skulle derigenom öfvertygas, att folkrörelserna äro ett allmänt factum; att hela Europa lider af någon stor sjukdoms-crisis; de skulle alfwarligt pröfva symptomerna af denna crisis och med tillbörlig uppmärksamhet lyssna till de personers föreställningar, som påstå sig känna grunden dertill och derjemte medlen till det ondas afhjelpande.“ Men med de botemedel, som artikelförfattaren har att rekommendera mot allt detta onda, en rättvis fördelning af arbetets frukter och arfsrättens afskaffande, hade Almquist, som trodde sig sitta inne med den eviga hemligheten, då icke varit tillfredsställd.

Äfven på andra vägar nåddes Almquist af saint-simonismen, som vann spridning också genom Götreks populära upplysningsarbete. I öfverstinnan Silfverstolpes krets med Almquist bland de närvarande diskuterades den enligt hennes anteckning i sin dagbok (1831^{23/9}), närmast med anledning af Götreks skrift om Saint-Simons religionslära.¹ “Med förstånd är den skrifven“, är det sympatiska slutomdömet om detta arbete, som hon låter framstå som diskussionens resultat.

Det “eviga grunddjupa konststycket äktenskapet“, hvarom Almquist talade i det citerade brevet till Öfverberg, är likväl det problem, som alltjämt fortsätter att ligga i centrum för Almquists ständigt lefvande tankevärld, äfven om De Fundersamme visat, att han snart också började fängslas af aktuella intressen. Till det återkommer han gång på gång, i feberaktig oro jagar han efter gätans lösning, ark efter ark i hans efterlämnade manuskript från 1830-talet äro fyllda med funderingar och reformförslag rörande förhållandet mellan könen, som han älskade att klassificera i konstfulla system. Samtidigt känner han sig i sitt eget äktenskap allt hopplösare. Allt efter det hans erfarenhet växer, aflägsnar han sig

¹ *Framtidens religion, uppenbarad af Saint-Simon.* Sthlm 1831.

alltmer från sin gamla åsikt, att jordelivet allenast är en förberedelse, en skärseld för ett lyckligare himlalif, till hvilket all ens längtan bör stå. Hans tänkande går i en alltmera praktiskt reformerande riktning, den saliggörande klosterläran duger icke längre, "emedan", som han skrifver i ett af dessa manuskript, "man ej är sådan, hvarken af Gud eller till sin beskaffenhet, att man ej kan vara neuter i könsförhållandet". Att skapa drägligare villkor i samvaron mellan man och kvinna och därmed lycka i lifvet, är numera hans problem. Religionen fordrar ej, att man måste "antaga det afskilda såsom ett verkligt och riktigt lif. Gud har ej skapat människan så, och det är orimligt att begära, att man skall lefva i annat än sin natur, genom att nedplatta sig i att vara s. k. nöjd med ett mindre" [celibatet], har han skrifvit i det nyss citerade manuskriptet, som torde härstamma från 1830-talets tidigare hälft. Det har till titel Det europeiska missnöjets grunder och är ett utkast till en afhandling rörande detta. Denna skulle bestå af tre hufvudafdelningar.

1. Målning af det rena förhållandet emellan en man och en kvinna, som äro af likartad Själsbeskaffenhet och finna i hvarandra en evig fulländning rent.
2. Målning af det rena förhållandet såsom hos de gamla.
3. Målning af såsom man vanligen gör.

Den sista afdelningen skulle således handla om det, som Almquist närmast brukade ange som det europeiska missnöjets grunder. Den första afdelningen, målningen af det ideala förhållandet, har han äfven fullbordat. I ett otryckt manuskript, affattadt i form af ett bref med öfverskriften "Älskade underbara" jämte plats för ett namn, har han nämligen i brefvets adressat skildrat sitt kvinnliga ideal, och af dess innehåll framgår, huru förhållandet dem emellan skulle utvecklats sig.¹ I hänförda ord skildrar han sin drömda lycka, och genom hela brefvet går en stark sensualistisk underström. Hon är först och främst naturbarnet, animal coeleste, "människan öfver-

¹ Manuskriptet ingår i konvolutet *Små begynnelse till stycken* i Nordiska museets samling. Af brefvets ursprungliga fem ark saknas det andra. Jfr A:s skildring af fru Södermark ofvan s. 70.

låten i en fri och fördomsfri naturs hand“. Men hon har också andra företräden. Hon har “med den skönaste natur förenat all den lecture, musik, ritning, som samhällslifvet nånsin förmår skänka“, men genom sin uppfostran, afskild som hon varit från det öfriga samhället, äger hon “alla naturens och bildningens skatter“, utan att ha nåtts af den senares fördärf. Framförallt äger hon oskuld. Henrika, det uteslutande naturbarnet, behandlade med okunnig vårdslöshet gravyrerna i grefve Vilhelms lustslott, hvilka de bägge älskande gemensamt betraktade, och prisade till sin älskares smärta de sämsta af dem.¹ Kärleksbrevets mottagarinna icke blott själf har graverat de bilder, hon visat sin älskade, utan hon har också demonstrerat dem för honom med konstförstånd och behag. Hon är vidare praktiskt anlagd och har fullt upp att göra. Hon sköter en grefves stora egendom, och brefskrifvaren ber henne en-träget att ej försumma detta. “Jag skulle icke kunna älska dig den dag, jag icke af allt mitt förnuft skulle kunna högakta dig. Kom icke hit, ro ej öfver viken till min klippa, så fort någon meniska derute behöfver dig.“ Och han å sin sida skall, då han vet, att det är hennes befallning, städse bemöda sig om pliktuppfyllelse.

Mellan strömmar af uttryck för en varm och innerlig kärlek stöter man i brevet på oförmodadt triviala drag, som kommer detta att verka ännu mera personligt. Det är Almquists vanliga sätt att göra realism. Därmed vill han endast poängtera, att “händelsen tilldrager sig på jorden och i de slags förhållanden, hvori vi lefva“.² Så omtalar han plötsligt, att han just håller på att ordna en förvaltares trassliga affärer, och med brevet sänder han tio riksdaler banko, som adressaten med några vänliga ord skall vara snäll att öfverlämna till en fröken E. S. för dennas gamle fars räkning.

I adressaten har brefskrifvaren nu funnit en fullständig öfverensstämmelse med sig själf. Ett nytt tidevarf har därmed börjat för hans väsende, “emedan jag aldrig förr hört talas om annat än afskyvärd fräckhet, när det varit fråga om sådant; och hvar och

¹ *Amorina*, 1839, s. 22.

² Bref till Orvar Odd från Paris 1840 ^{12/11} till försvar för »Amalia Hillner». Kungl. biblioteket.

en dygdig har ej annorlunda varit dygdig än genom att vara intet i detta fall“. Och han upprepar med någon ändring orden ur “det gröna manuskriptet“ och Baron Julius K*: “När man och qvinna äro så beskaffade, att de af själ och hjerta älska hvarandra, öfverensstämelsen antingen är fullkomlig eller åtminstone öfverväger skiljaktigheterna i deras karakterer — då endast kan det tillstånd dem emellan vara, som jag för min del vill kalla äktenskap“. Han anger, att han hämtat dessa ord ur ett manuskript “om det europeiska samhällets reorganisation“, som de gemensamt läst, och hvars egentliga titel vore “Grunderna för det europeiska missnöjet“. Mellan dem råder nu denna öfverensstämmelse, och han frågar henne därför, om hon tillåter, “efter hvad som händt“, att han kallar henne sin maka. Men de skola undvika att alltför ofta träffa hvarandra.

Mot vigseln och äktenskapslagstiftningen riktar han de skarpaste angrepp. I *Hvad är kärlek?* hade Almquist gjort den bekanta jämförelsen mellan samhällets sätt att straffa dem, som förfalska sedlar, men låta dem gå fria, som förfalska kärleken.¹ Han har här en liknande bild. Samhället stiftar lagar till äganderättens skydd, men dessa skydda icke tjuften i besittningen af tjuvgodset. I alla äktenskap har visserligen “den s. k. maken“ icke alltid bestulit den andra, men lika fördärflikt är det, när plikter, som i ett rätt äktenskap äro sanna och goda, “göras gällande för hvarje frivolt sammanvigdt par“. Det tillstånd mellan man och kvinna, “som icke beror på annat vilkor än sammanvigningen (hvilket i Ert samhälle ännu ständigt kallas äktenskap) vill jag för min del och för att skilja det ifrån det andra, benämna koppel.“

Brefvet slutar med att kritisera den aktuella dagspolitiken, som säges sakna kännedom om de verkligt stora frågorna i tiden. Dessa anser han kunna inrangeras under tre stora uppgifter: 1) Det ärfvliga adelskapets slopande till förmån för en faktisk nobless, “de i sanning bästa i staten“, 2) Kristendomens emancipation från allt formelväsen, och 3) Äktenskapets reformation i angifven riktning. Därmed är utgångspunkten nådd för afhandlingen Europeiska miss-

¹ *Hvad är kärlek?*, s. 34.

nøjets grunder, den treenighet af förhållanden, i hvilka människorna enligt Herr Hugo lefva och som skulle behandlas af hans politiska statsråd. Att han i sin afhandling satt adelskapet som titel för den politiska regenerationen, beror därpå, förklarar han i brevet, att denna, på hvilken samhällsreformatörerna så godt som uteslutande inriktat sig, är det mest underordnade problemet af de tre, och genom äktenskapens reformering skall hvarje man bli en ädel man och därmed tillhöra den nya faktiska adeln. "På bortrensande af onatur, falskhet, styggelse och skendygd från äktenskapet beror mensklighetens väl hufvudsakligen. Ingenting kan vara äldre än förhållandet mellan man och qvinna; det bär alla de öfriga: när det förderivas, gör det alla andra förhållanden vacklande." Några år senare får politiken för honom en annan betydelse.

Man bör icke förvåna sig, om Almquist tvekade att låta offentliggöra en sådan skildring som denna, som hade en så starkt personlig färg, och som också innehöll partier af både revolutionär och sinnlig kraft. Han skref i stället en annan skildring af förhållandena, sådana de borde vara mellan man och kvinna, och han valde då att framföra dem på ett lägre bildningsplan än det, som var hans eget och hans drömda älskades. Det var sergeantens och glasmästarflickans roman, Det går an, som ju skrefs för att bereda mark för Europeiska missnøjets grunder. Man torde kunna säga, att Det går an, som af Almquist afsedts att vara endast ett steg framåt i hans kampanj till förståelse af hans äktenskapsideal, i själfva verket i viss mån kom att framstå som hans sista egentliga ord i denna sak.

Till den afdelning af hans planerade stora afhandling, som skulle lämna en "målning af förhållandena hos de gamla", finnas icke några utkast veterligt bevarade.¹ Af några hänsyftningar i det stora kärleksbrevet framgår, att där skulle äfven celibatet ha behandlats. Han omtalar ett bref från sin älskade, där hon berättat om tempeljungfrurna på Parcivalsagornas heliga berg Mont-Salvat.

¹ A. hänvisar inom en parentes till den berlinske förmedlingsteologen August Tholuk, hvilken som exegetisk författare allmänt lästes i Sverige under 1830-talet och som har drag, som påminna om Almquist. I de skrifter af honom, som Kungl. biblioteket äger, har jag dock icke kunnat finna något, som A. kunnat bygga denna sin skildring på.

Detta roar honom visserligen att läsa, men föranleder hos honom reflexionen, att det formella äktenskapet verkligen måtte vara bra dåligt, då "klosterlivet — icke blott det katholska — utan det äldre mysteriska i forntidens tempelgårdar, var ett korrektiv därför?" Själf berättar han, att han sysselsätter sig med att måla ett tafvelgalleri ur den judiska historiens hjälteålder och just af denna anledning läser Josua bok. Troligen har det väl varit matriarkatet och månggiftet i den äldsta hebreiska äktenskapsrätten, som varit föremål för hans studium, och i hvilka Almquist numera trodde sig finna bättre "correctiv" än i celibatet. Men brefskrifvaren tillade, att han också funnit något i den judiska sagolitteraturen, "som var mindre till hebréernas fördel".¹

Ur skilda stämningar och tider, men ändå i en enhetlig linje, har materialet sålunda samlats till den afhandling, som i Imperial-oktavens tredje del bär titeln Europeiska missnöjets grunder och som dock aldrig blef mer än en torso. De sju sista brefven, som icke tillhörde det 1838 tryckta, hafva i hög grad fått sin prägel af "Det-går-an"-polemiken, och därigenom hafva insprängts många tillfälliga drag, som säkerligen skulle varit borta, om Almquist fått fullborda sitt verk i dess planerade vidd. Men han hade, som han klagar i företalet till Menniskoslägtets Saga (1841), af bekanta orsaker de sista åren "sällan åtnjutit den ro, som gynnar en skriftställare". Måhända kände han också, hvad han låter Herr Hugo säga 1839,² att "det tråkiga" är, "att man börjar icke veta, huru man skall reda sig med hufvudgrunderna för styrelsen".

Tillägg.

Fil. Mag. Algot Werin har, sedan denna uppsats redan tryckts, påpekat för mig, att det af mig som *ett* bref uppfattade manuskriptet till "Älskade Underbara" troligen af Almquist afsetts att utföras

¹ I *Hinden* (*Duod.-uppl.* IV, s. 164) förklarar Andreas Löwenstierna, att »Batseba och Uria och alla de fångar som i tegelugnar uppbrändes och mycket, mycket annat uppreser sig för min syn, när jag tänker på konung David».

² *Imp.-okt.* I, s. 46.

till en korrespondens och att man i det förlorade andra arket skulle ha början till den kvinliga adressatens första svarsbref. Åtskilligt kan tala härför, men då de båda brefskrifvarna i hvarje fall ge uttryck åt samma uppfattning, behöfver min framställning icke ändras i det väsentliga.